

CONTINU ONDERZOEK BURGERPERSPECTIEVEN

KWARTAALBERICHT

2010 | 1

- Bevolking positiever over de economie
- Minder zorgen over het inkomen, meer over de moraal
- Nationale politiek boeiender, lokale politiek toegankelijker
- Tegenstellingen tussen groepen: geen spanningen, wel verschillen
- Weinig zorgen over de relaties tussen jong en oud

PAUL DEKKER, JOSJE DEN RIDDER EN IRENE DE GOEDE

Sociaal en Cultureel Planbureau

TEN GELEIDE

Dit negende kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) betreft enquête- en focusgroeponderzoek in het eerste kwartaal van 2010. Over het onderzoek is meer informatie te vinden in de Verantwoording achterin en in de daar vermelde studies.

Hoofdstuk 1 behandelt ontwikkelingen in de maatschappelijke stemming aan de hand van kwantitatief materiaal (antwoorden op gesloten enquêtevragen) en kwalitatief materiaal (gesprekken in focusgroepen en reacties op open enquêtevragen). In hoofdstuk 2 gaan we verder in op politiek vertrouwen en andere houdingen tegenover de landelijke en lokale politiek. In hoofdstuk 3 kijken we naar opvattingen over maatschappelijke tegenstellingen en in hoofdstuk 4 gaan we door over de verhouding tussen jong en oud. De enquête vond plaats tussen 5 januari en 3 februari 2010, in een periode waarin de media veel aandacht hadden voor de rellen tussen Marokkaanse en Molukse Nederlanders in Culemborg (begin januari), het rapport van de commissie-Davids over Irak (12 januari) en het onderzoek van de parlementaire commissie-De Wit naar de financiële crisis; dus ruim voor de val van het kabinet-Balkenende (20 februari).

Om de kwartaalberichten op zichzelf leesbaar te houden is het onvermijdelijk om zaken te herhalen uit vorige berichten. Aan de volgende bevolkingsgroepen en onderwerpen is aandacht besteed in de vorige COB-kwartaalberichten (beschikbaar op www.scp.nl):

- 2008|1: groepen mediagebruikers, institutioneel vertrouwen, Europa en gevoelens van machteloosheid;
- 2008|2: groepen met een verschillende levensinstelling, informatiebronnen voor de regering en maatschappelijke participatie;
- 2008|3: groepen werkenden, economische verwachtingen en persoonlijke toekomstverwachtingen;
- 2008|4: groepen met een verschillende basismotivatie, voorkeuren voor overheidsuitgaven, de financiële crisis en omgangsvormen in de publieke ruimte;
- 2009|1: vrijheid van meningsuiting en Europa;
- 2009|2: opvoeding en gezin en de media over de crisis;
- 2009|3: de economische crisis voor mbo'ers en mkb'ers en politieke onvrede; en
- 2009|4: politiek (on-)tevreden en de multiculturele samenleving.

BELANGRIJKSTE BEVINDINGEN

- In de eerste maand van 2010 zijn Nederlanders iets positiever over de economie (70% geeft een voldoende tegen 65% in het vierde kwartaal van 2009) en een stuk minder pessimistisch (26% tegen 44% verwacht dat het de komende twaalf maanden slechter zal gaan).

- Gevraagd naar de belangrijkste maatschappelijke problemen in ons land, zakken kwesties van inkomen en economie dan ook in de publieke aandacht (van 18% naar 12%) en versterken kwesties van samenleven en normen en waarden hun toppositie (van 20% naar 24% van de publieke aandacht).

- Sinds begin 2008 worden 'vrijheden' steeds minder genoemd als sterk punt van Nederland. Leverden vrijheden (m.n. de vrijheid van meningsuiting) in het eerste kwartaal van 2008 24% van de nationale trots, twee jaar later is dat nog maar 11%. De categorie samenleven en normen en waarden is inmiddels niet alleen leidend bij de grootste maatschappelijke problemen, maar ook bij de nationale trots. Genoemd worden dan zaken als saamhorigheid en behulpzaamheid (zoals bleek uit de inzamelingsactie voor slachtoffers van de aardbeving in Haïti). Egoïsme, gebrek aan respect, intolerantie en agressie worden genoemd als de grootste maatschappelijke problemen.

- De helft van de Nederlanders is het zowel eens met de stelling dat er te weinig aandacht is voor mensen die het minder hebben als met de stelling dat mensen meer zelf verantwoordelijk moeten zijn. Mensen vinden vooral dat wie dat kan zelf verantwoordelijkheid moet nemen, zodat er genoeg voorzieningen zijn voor de mensen die echt niet zonder kunnen. Misbruik van voorzieningen zet dit principe onder druk.

- Bij de vraag naar vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer is het voor veel respondenten moeilijk om beide instituties uit elkaar te houden. Regering en Tweede Kamer krijgen vaak hetzelfde rapportcijfer en worden op basis van dezelfde argumenten beoordeeld. Er zijn aanwijzingen voor meer 'systeemafwijzing' bij PVV'ers: aanhangers van de PVV hebben noch vertrouwen in de regering, noch in de Tweede Kamer.

- Burgers zijn meer geïnteresseerd in de nationale politiek (64% geïnteresseerd) dan in de lokale politiek (46% geïnteresseerd), maar de lokale politiek wordt wel toegankelijker gevonden en positiever gewaardeerd dan de nationale politiek.

- De laatste tijd is er veel aandacht voor tegenstellingen tussen groepen. Burgers zien die tegenstellingen ook, maar vatten ze vaker op als een verschil tussen groepen dan als een spanning. Alleen de tegenstelling tussen allochtonen en autochtonen wordt door veel mensen als een probleem ervaren.

- Nederlanders zien geen grote spanningen tussen jongeren en ouderen. In focusgroepen komt naar voren dat gebrek aan respect en verschillende normen en waarden bijdragen aan een eventuele tegenstelling tussen jongeren en ouderen. De deelnemers zien in het algemeen geen problemen tussen de generaties door eventuele AOW-wijzigingen. Jongeren zouden zich weinig bezighouden met de toekomst, pas later beginnen met werken en het ouderen niet kwalijk nemen dat deze wel eerder kunnen stoppen met werken.

- Lageropgeleiden vinden de politiek moeilijker te begrijpen en hebben minder politiek vertrouwen dan hogeropgeleiden. Lageropgeleiden zien ook iets vaker dan hogeropgeleiden tegenstellingen tussen mensen met een ander opleidingsniveau.

1 HOE GAAT HET MET NEDERLAND?

Samenvatting

In het eerste kwartaal van 2010 is men positiever en minder pessimistisch over de economie dan in het laatste kwartaal van 2009. Economische kwesties worden ook weer minder als belangrijkste maatschappelijke problemen genoemd (en normen en waarden weer meer). Op deze korte termijn is ook het vertrouwen in grote ondernemingen hersteld, maar in vergelijking met begin 2008 is er wel een duidelijke daling in het vertrouwen in banken en verzekeraars. Het politieke vertrouwen daalt gestaag sinds begin 2009, maar ligt nog altijd boven het niveau van voor de economische crisis. De vrijheid van meningsuiting wordt sinds begin 2008 minder belangrijk als onderwerp van nationale trots, maar men vindt niet dat deze vrijheid in het geding is of de oorzaak van maatschappelijke problemen is.

Hoe ontwikkelen tevredenheid, vertrouwen en toekomstverwachtingen zich in het eerste kwartaal van 2010? Waarover maken de Nederlanders zich zorgen, waarop zijn ze trots en waaraan zou de politiek in Den Haag meer aandacht moeten besteden?

TEVREDENHEID EN VERTROUWEN

Geluk en tevredenheid vertonen een grote stabiliteit. Nu al negen kwartalen lang verklaart 80-82% van de Nederlanders zich in de COB-enquêtes (zeer) gelukkig en liggen gemid-

delde rapportcijfers voor tevredenheid vast tot een cijfer achter de komma: tevredenheid met vrienden 7,6-7,7, met de buurt 7,4, met de Nederlandse samenleving 6,2-6,3, met het bestuur van de gemeente 6,0. De landelijke politiek heeft met 5,0-5,3 iets meer variatie. Zeer stabiel zijn ook de aandelen mensen die het met Nederland meer de goede kant op zien gaan (24-27%) of juist meer de verkeerde kant (62-65%). Kader 1.1 biedt enige informatie over hun argumenten.

Kader 1.1 **Waarom het de goede of verkeerde kant op gaat met Nederland**

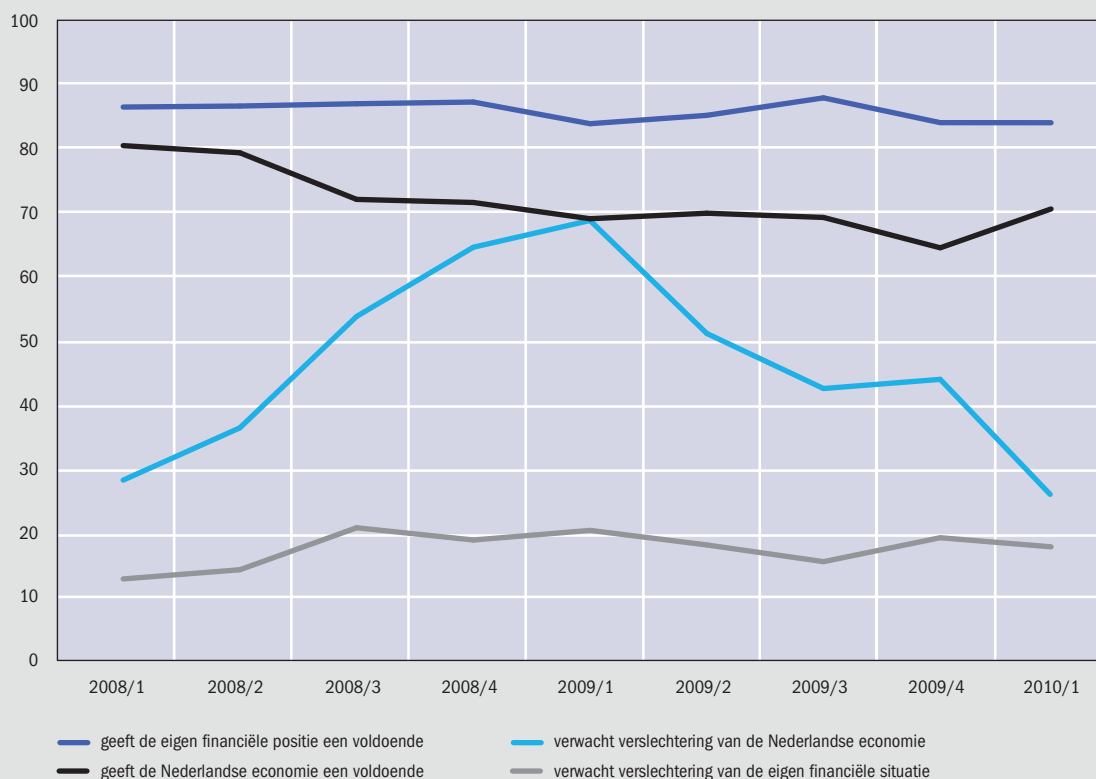
De COB-kwartaal-enquêtes eindigen altijd met de vraag 'We willen nog graag weten hoe u al met al vindt dat het gaat met Nederland. Vindt u dat het over het algemeen de verkeerde kant of de goede kant op gaat in Nederland?' Men moet kiezen tussen meer de verkeerde of meer de goede kant op; wie helemaal neutraal wil blijven moet voor 'ik weet het niet' kiezen. Wie wel een richting kiest, wordt om een toelichting gevraagd en dat levert soms substantiële teksten op. Dit keer halen we slechts de laatste regels van één lange toelichting aan:

[...] De grote opgave van de samenleving die het individualisme heeft omarmd is tot een gemeenschappelijk besef te komen van de verantwoordelijkheid om op individuele basis te komen tot de waarden die achter die normen stonden en staan. Alleen dan kan onze samenleving haar menselijke waardigheid behouden/terugnind. Het voert te ver om hier daar dieper op in te gaan. Bovendien gaat deze tekst waarschijnlijk ongelezen, of tenminste genegeerd de statistieken in, zoals zoveel wat niet in de van te voren opgestelde schema's past. Maar mocht een of andere student die deze gegevens moet doornemen dit lezen, dan hoop ik dat de indruk achterblijft dat dit ergens over gaat.

Anders dan deze respondent denkt, blijven de toelichtingen nooit ongelezen en in eerdere kwartaalberichten zijn er veel indrukken en illustraties aan ontleend. In de volgende verdiepende studie zullen de toelichtingen systematischer worden onderzocht. In plaats van meer citaten geven we nu enkele algemene observaties:

- Toelichtingen waarom het meer de verkeerde kant op gaat zijn vrijwel altijd volledig negatief; toelichtingen waarom het meer de goede kant op gaat zijn vrijwel nooit uitsluitend positief. Er worden ook negatieve verschijnselen vermeld en men is vaak per saldo positief.
- Toelichtingen waarom het meer de verkeerde kant op gaat zijn gemiddeld langer; toelichtingen waarom het meer de goede kant op gaat maken soms slechts heel kort melding van een gevoelsmatige of morele instelling ('het is mijn gevoel', 'je moet positief/optimistisch/hoopvol blijven').
- Negatieve oordelen impliceren vaak een vergelijking met het verleden; positieve eerder een vergelijking met andere landen.
- In negatieve oordelen wordt veelvuldig aan sociaal-culturele verschijnselen en trends gerefereerd, in positieve oordelen meer aan economische.

Figuur 1.1 Waarderingen en verwachtingen van de eigen financiële situatie en van de Nederlandse economie^a, bevolking van 18+, 2008-2010 (in procenten)

a De voldoende's betreffen de percentages mensen die voor hun tevredenheid een 6-10 geven op een schaal van 1-10; de verwachte verslechteringen zijn de percentages mensen aan die '(veel) slechter' antwoorden op de vraag wat men voor de 'komende 12 maanden' verwacht.

Bron: COB 2008/1-2010/1

De meeste verschuiving zit bij de Nederlandse economie. Figuur 1.1 toont het percentage tevreden en het percentage met negatieve verwachtingen. Ter vergelijking zijn ook opvattingen over de eigen financiële situatie opgenomen.

Over de eigen financiële situatie is men sinds begin 2008 voortdurend gunstiger gestemd dan over de nationale economie: men is er vaker voldoende tevreden over en verwacht minder vaak een verslechtering. De opvattingen over de eigen situatie zijn ook stabiel dan die over de economie. De tevredenheid over de economie nam tot eind 2009 gestaag af, van 81% voldoende's begin 2008 naar 65% voldoende's in het laatste kwartaal van 2009. In het eerste kwartaal van 2010 (de enquêteperiode van begin januari tot begin februari) is men positiever: 70% voldoende's. De ver-

wachting dat het de komende twaalf maanden slechter wordt, steeg van 28% begin 2008 naar 69% in het eerste kwartaal van 2009 en daalde naar 43% in het derde kwartaal. In het vierde kwartaal zette de daling niet door, maar dat doet ze nu wel: in het eerste kwartaal van 2010 verwacht slechts 26% een verslechtering.¹

We hebben een willekeurige selectie van geënquêteerden gevraagd hun verwachtingen voor de economie toe te lichten. De mensen die verwachten dat het slechter zal gaan denken dat het herstel langzaam gaat, de werkloosheid zal oplopen, bedrijven failliet gaan of de huizenmarkt inzakt.

“De naweeën van de crisis ijlen altijd na. De schade zal pas over een jaar of langer zichtbaar zijn.”

¹ Andersom verwacht nu 31% een verbetering, het hoogste percentage sinds begin 2008. Toen verwachtte 13% een verbetering; dat percentage liep terug naar 6 in het eerste kwartaal van 2009 en daarna via 16 en 20 op naar 23 eind 2009.

“Ik denk dat we de komende maanden nog wel last zullen hebben van de economische crisis en dan het meest op werkgebied en huizensector.”

“Het ziet er nog niet zo rooskleurig uit. Veel werklozen, bedrijven die failliet gaan etc.”

Ook wijzen ze erop dat de grote klappen voor de gewone burgers nog moeten komen. Die hebben minder te besteden doordat alles duurder wordt en de sociale voorzieningen slechter worden.

“Voor de directeurs en aandeelhouders en dergelijke zal het misschien beter gaan, maar voor de gewone mens zal het slechter gaan op het gebied van inkomen, werk, belasting en zorg. We gaan overal meer voor betalen en krijgen er minder voor terug en de lonen gaan omlaag of blijven gelijk.”

Een deel van de mensen vindt dat de politiek het niet goed doet of dat het herstel wordt tegengehouden doordat er te veel regels zijn. Mensen die verwachten dat de economie ongeveer hetzelfde zal blijven, gebruiken vaak dezelfde argumenten als mensen die verwachten dat het slechter zal gaan. Sommigen denken dat het op bepaalde gebieden beter zal gaan, maar elders niet.

“Ik vermoed dat sommige sectoren zullen opbloeien, maar dat andere nog grote klappen gaan krijgen.”

De mensen die verwachten dat het beter zal gaan met de economie denken dat we het ergste nu hebben gehad. De Nederlandse economie zal zich herstellen nu de wereldeconomie aantrekt en mensen en bedrijven weer geld gaan uitgeven.

“Vermoedelijk is het ergste van de crisis nu wel voorbij.”

“Omdat over de hele wereld de economie alweer uit het dal klimt en wij daar als handelsnatie ook de vruchten van zullen plukken.”

“Bedrijven gaan meer investeren. De consument krijgt vertrouwen.”

Sommigen baseren hun mening op de goede berichten in de media, anderen spreken uit eigen ervaring.

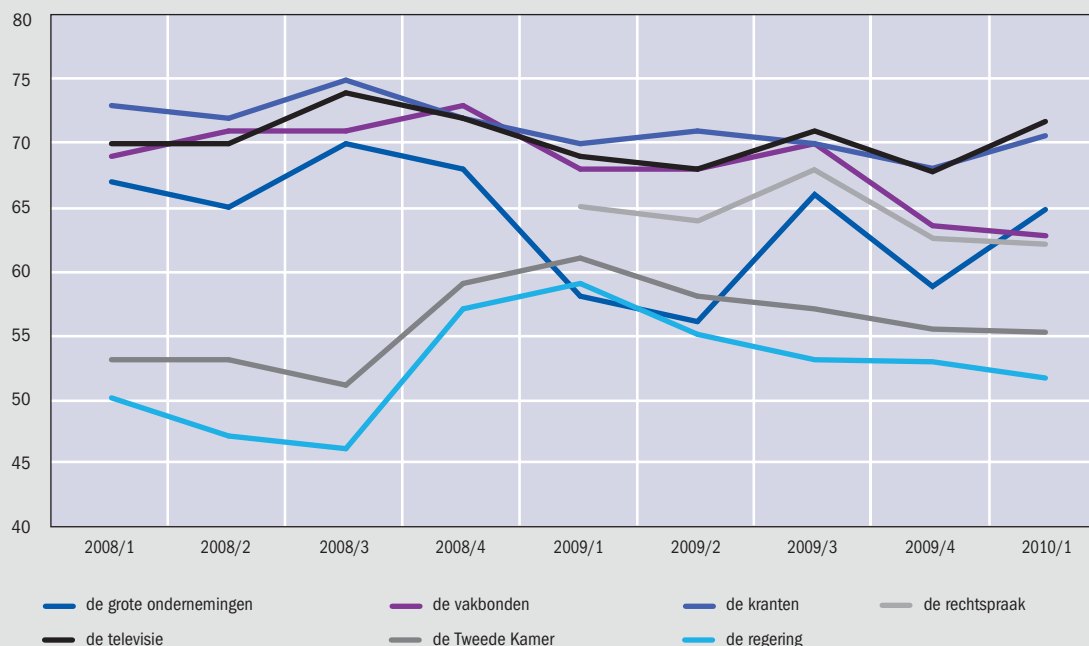
“Ik werk in het managementadvies en het aantal opdrachten trekt op dit moment iets aan. Dit lijkt een verbetering van de economie. Ik verwacht dat dit doortrekt de komende maanden.”

Evenals in de voorgaande twee kwartalen hebben we geïnformeerd of men zelf of iemand anders in het huishouden door de economische crisis getroffen is. Van de aangeboden mogelijkheden (COB 2009|3: 13) worden opnieuw de gedaalde waarde van pensioenen (25%) en beleggingen (18%) het meest aangekruist, gevolgd door geen (nieuwe) baan kunnen vinden (6%) en een baan verliezen (5%). 44% geeft aan dat men zelf of een lid van het huishouden op een of meer manieren is geraakt (44% in het derde en 41% in het vierde kwartaal van 2009).

In vergelijking met voorgaande kwartalen was de economische crisis dit keer nauwelijks een urgent thema in de focusgroepen. In de Amsterdamse groepen is de crisis helemaal niet te berde gebracht en ook in Arnhem wordt het thema nauwelijks genoemd. Het thema ‘inkomen en economie’ komt in de enquête bij de open vraag naar problemen in Nederland dit kwartaal ook minder naar voren dan in vorige kwartalen (zie figuur 1.3).

Het vertrouwen in maatschappelijke instituties vertoont verschillende bewegingen (zie figuur 1.2). Het meest veranderlijk is het vertrouwen in de grote ondernemingen. Na een daling van 2008 op 2009, een stijging in het derde kwartaal van 2009 en een daling in het vierde (waarschijnlijk door de DSB-affaire) zien we nu weer herstel. Het vertrouwen in parlement en regering vertoont sinds het eerste kwartaal van 2009 een gestage daling, maar ligt ook in het eerste kwartaal van 2010 nog boven het niveau van vóór de crisis. In hoofdstuk 2 gaan we in op het vertrouwen in de politiek en op andere politieke houdingen en opvattingen.

Figuur 1.2 Aandeel van de bevolking met 'voldoende' vertrouwen in zeven instituties^a, bevolking van 18+, 2008-2010

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) op de vraag 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?'

Bron: COB 2008/1 - 2010/1

In tabel 1.1 zijn drie andere metingen van vertrouwen opgenomen. In vergelijking met de eerste helft van 2008 is het vertrouwen in ambtenaren ongewijzigd, is men nog iets positiever geworden over loodgieters, aannemers en

automonteurs, maar heeft het vertrouwen in financiële instellingen een flinke deuk opgelopen: het percentage met wantrouwen is opgelopen van 31 naar 40 en het percentage met vertrouwen verminderd van 31 naar 25.

Tabel 1.1 Vertrouwen in een eerlijke behandeling^a, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2008 (in procenten)

	2008/1-2	2010/1
loodgieters, aannemers, automonteurs en andere reparateurs		
• (sterk) wantrouwen	14	13
• (sterk) vertrouwen	50	55
financiële instellingen zoals banken of verzekeraars		
• (sterk) wantrouwen	31	40
• (sterk) vertrouwen	31	25
ambtenaren		
• (sterk) wantrouwen	22	24
• (sterk) vertrouwen	31	32

a 'In welke mate heeft u er vertrouwen in dat mensen zoals u eerlijk worden behandeld door ...?' De antwoorden tellen met 'geen vertrouwen, geen wantrouwen' en 'ik weet het niet' op tot 100%.

Bron: COB 2008/1-2, 2010/1

GROOTSTE PROBLEMEN, STERKE KANTEN EN POLITIEKE PRIORITEITEN

Elk kwartaal vragen we mensen kort in hun eigen bewoordingen te beschrijven wat zij zien als de belangrijkste problemen en sterke punten van Nederland. Minder frequent vragen we naar onderwerpen waar de Haagse politiek meer aandacht aan zou moeten besteden. De antwoorden brengen we onder in zestien categorieën. In het derde kwartaalbericht van 2009 (COB 2009|3: 9) gaven we voor het laatst voor alle drie vragen informatie over alle zestien categorieën. We beperken ons nu tot de 'top vijf' per vraag in het eerste kwartaal van 2010 en laten daarvan de ontwikkelingen zien sinds het eerste kwartaal van 2008. Ook gaan we kort in op de onderwerpen.

Bij de vragen naar belangrijkste problemen, sterke punten en politieke prioriteiten kon men maximaal vijf onderwerpen noemen. Wie niets noemt, blijft in het volgende buiten beschouwing.² Alle anderen krijgen hetzelfde gewicht toegekend, dat verdeeld wordt over het aantal onderwerpen dat bij een vraag is genoemd (als iemand maar een onderwerp noemt, telt dat vijf maal zo zwaar mee als een onderwerp van iemand die er vijf noemt). Zo krijgen we voor elke categorie het aandeel in wat men korthedshalve zou kunnen aanduiden als het maatschappelijk probleembesef, de nationale trots en de publieke politieke agenda.

Figuur 1.3 Ontwikkelingen in maatschappelijk probleembesef^a: de vijf belangrijkste categorieën onderwerpen in het eerste kwartaal van 2010, bevolking van 18+, 2008-2010 (in procenten)

a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen. Achteraf zijn de onderwerpen ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1 – 2010/1

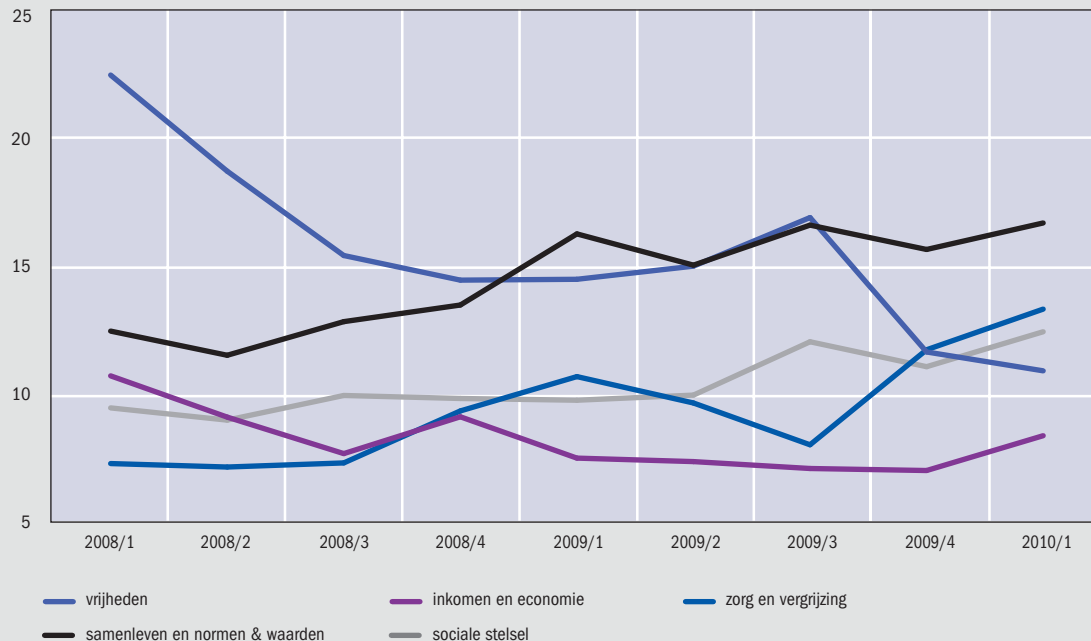
2 Het blijkt steevast makkelijker een of meer grootste maatschappelijke problemen te noemen (in het eerste kwartaal van 2010 doet 87% dat) dan zaken die men juist goed vindt gaan (66%). Daartussenin zit het percentage mensen met suggesties voor de Haagse agenda (dit keer 77%).

‘Samenleven en normen en waarden’ vormen sinds begin 2008 de meest populaire categorie van grootste problemen van Nederland. De categorie ‘inkomen en economie’ vertoont sterke fluctuaties: eind 2008 nam dit thema 18% van het maatschappelijke probleembesef in, begin 2010 is dat 12%. De categorie ‘politiek en bestuur’ werd in 2008 kleiner, maar is in 2009 en 2010 weer toegenomen. ‘Criminaliteit en veiligheid’ en ‘immigratie en integratie’ blijven met elk ongeveer 10% de hele periode stabiel.

In figuur 1.3 valt op dat in het eerste kwartaal van 2010 de categorie ‘samenleven’ aanzienlijk vaker is genoemd en de categorie ‘inkomen en economie’ minder vaak dan in het kwartaal ervoor. Over welke problemen hebben burgers het bij deze twee categorieën? Wat ervaren ze nu precies als de grote problemen van Nederland?

In het eerste kwartaal van 2010 noemt 45% van de geënquêteerden een of meer problemen in de categorie ‘samenleven, normen en waarden’³. Zij noemen veel verschillende onderwerpen. Sommige mensen gebruiken algemene termen, anderen wijzen op een specifiek incident of probleem. Heel veel mensen uiten hun zorgen over de groeiende intolerantie of de onverdraagzaamheid in de samenleving. Anderen uiten hun zorgen over het gebrek aan respect, de toenemende agressie (in het algemeen, of meer specifiek tegen hulpverleners) en normen en waarden. Overige veel genoemde problemen zijn: discriminatie, egoïsme en de ik-cultuur, de toenemende individualisering, onverschilligheid en asociaal en hufterig gedrag. Ook in de focusgroepen maken mensen zich zorgen over de manier waarop we in Nederland met

Figuur 1.4 Ontwikkelingen in de nationale trots^a: de vijf belangrijkste categorieën onderwerpen in het eerste kwartaal van 2010, bevolking van 18+, 2008-2010 (in procenten)

a 'En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Zie toelichting figuur 1.3.

Bron: COB 2008/1 – 2010/1

3 Zoals aangegeven bij figuur 1.3 mag iedereen maximaal vijf problemen noemen en telt de stem van elke respondent even zwaar. Daarom ligt het percentage mensen dat dit probleem noemt hoger dan het percentage in figuur 1.3.

elkaar omgaan. Ze hebben het over agressie, intolerantie en 'korte lontjes'.

De categorie 'inkomen en economie' wordt dit kwartaal juist wat minder vaak genoemd. 30% van de burgers noemt een of meer problemen uit deze categorie, grotendeels over de economie en de economische crisis. In het verlengde daarvan noemen mensen 'banken', bonussen en de graaicultuur. In de focusgroepen wordt de economische crisis ook snel in verband gebracht met hoge bonussen. Die lijken het symbool te zijn van wat er mis is in de bancaire sector. Naast de crisis noemen burgers vaak de belastingen en de belastingdruk als grootste probleem van Nederland. Tot slot zijn er burgers die negatief zijn over de armoede, de voedselbanken en de inkomensverschillen.

In de focusgroepen zeggen enkele deelnemers dat de media problemen vaak uitvergroten. Ze vinden dat de criminaliteit, de Mexicaanse griep of de verschillen tussen allochtonen en autochtonen overdreven worden.

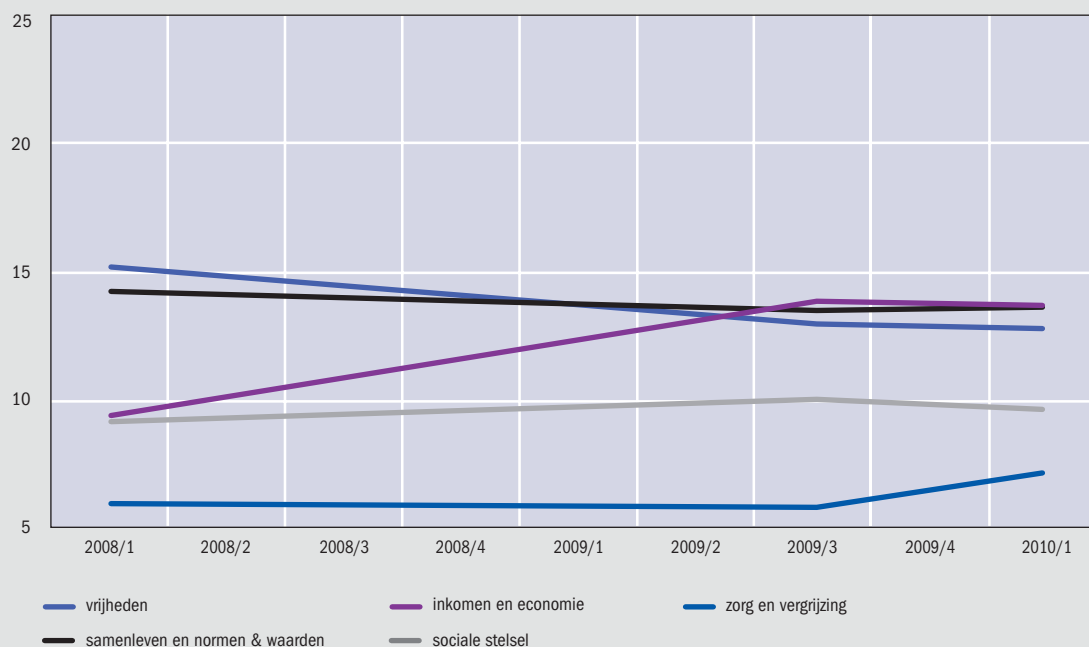
“Criminaliteit is van alle tijden, maar wordt in de media breed uitgemolken.”

“De media hebben daar een negatieve rol in. Positief nieuws is geen nieuws. We laten ons het hele jaar meeslepen. En als je het zelf een keer meemaakt, dan is het een bevestiging van wat je continu hoort.”

We hebben de geënquêteerden gevraagd wat ze in het algemeen vinden van de berichtgeving in de media over de Nederlandse politiek. Mensen vinden die berichtgeving eerder te negatief dan te positief. 38% van de burgers vindt de berichtgeving evenwichtig, 8% (te) positief en 36% (te) negatief (zie tabel 2.1).

Figuur 1.4 toont ontwikkelingen in de vijf sterkste punten van het eerste kwartaal van 2010. De manier waarop mensen samenleven, de zorg en het sociale stelsel zijn het meest genoemd als onderwerpen waarvan burgers vinden dat het goed gaat in Nederland. Bij de categorie 'samenleven' noemen burgers vaak saamhorigheid en behulpzaamheid, bijvoorbeeld door geld te geven aan de slachtoffers van de aardbeving in Haïti. Burgers vinden dat Nederland

Figuur 1.5 Ontwikkelingen in de publieke politieke agenda^a: de vijf belangrijkste categorieën onderwerpen in het eerste kwartaal van 2010, bevolking van 18+, 2008-2010 (in procenten)

a 'Wat zou u hoog op de agenda van de Nederlandse regering willen hebben? Het kan gaan om onderwerpen die veel meer aandacht moeten krijgen of heel anders aangepakt moeten worden.' Zie toelichting figuur 1.3.

Bron: COB 2008/1, 2009/1 en 2010/1

goede medische voorzieningen heeft en zijn blij met het sociale vangnet. De categorie 'inkomen' staat stabiel op de vijfde plaats.

Wat het meest opvalt is de scherpe daling van het aantal keren dat de categorie 'vrijheden' wordt genoemd. Begin 2008 waren vrijheden verreweg het belangrijkste sterke punt van Nederland of iets om trots op te zijn. Sindsdien is het aantal keer dat burgers dit thema noemen gedaald, met enig herstel in het derde kwartaal van 2009 en daarna een sterke val. Voor de eerste kwartalen van 2008, 2009 en 2010 hebben we gekeken welke onderwerpen burgers letterlijk noemen. Meest genoemd elk jaar is 'de vrijheid van meningsuiting'; voortdurend heeft bijna de helft van de trefwoorden bij dit thema hierop betrekking. Burgers zijn er trots op dat er in Nederland vrijheid van meningsuiting is. Andere vaak genoemde onderwerpen zijn 'vrijheid' zonder meer en 'vrijheid van godsdienst'. De daling van het thema vrijheden sinds begin 2008 is niet tot bepaalde onderwerpen te herleiden; over de hele linie refereert men minder aan vrijheden. We kunnen ook geen groepen aan-

wijzen waarin de tevredenheid met of trots op vrijheden in het bijzonder is gedaald. Hogeropgeleiden en mensen met een bovenmodaal inkomen noemen voortdurend meer dan gemiddeld vrijheden als positief punt, maar ook zij volgen de dalende trend.

Figuur 1.5 toont ontwikkelingen in politieke prioriteiten. De top vijf van onderwerpen die burgers graag hoog op de agenda van de regering zien vertoont veel stabiliteit. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat we deze vraag maar twee keer eerder hebben gesteld, namelijk in het eerste kwartaal van 2008 en het derde kwartaal van 2009. 'Inkomen en economie' en 'zorg en vergrijzing' worden in de loop van de tijd iets minder genoemd, terwijl nu meer dan begin 2008 aandacht wordt gevraagd voor het thema 'criminaliteit en veiligheid'. Hoewel 'samenleven en normen en waarden' voor veel burgers hét grote maatschappelijke probleem is, komt dit thema in het eerste kwartaal van 2010 pas op de vijfde plaats in de politieke agenda. In de eerdere twee metingen wordt het thema voorafgegaan door onderwijs en politiek en bestuur.

Tabel 1.2 Reacties op zes stellingen over de samenleving,^a bevolking van 18+, 2008-2010 (in procenten)

	2008/1-2	2008/3-4	2009/1-2	2009/3-4	2010/1
'de vrijheid van meningsuiting mag niet zover gaan dat mensen worden gekwetst in hun religieuze gevoelens'					
• (zeer) oneens		22	20	20	21
• (zeer) eens		56	62	59	58
'de vrijheid van meningsuiting moet krachtiger worden beschermd in ons land'					
• (zeer) oneens		9	11	12	13
• (zeer) eens		55	54	53	53
'in ons land is er te weinig aandacht voor mensen die het minder hebben'					
• (zeer) oneens	18	19	20	21	22
• (zeer) eens	58	55	52	50	50
'de mensen in ons land moeten meer zelf verantwoordelijk zijn en minder rekenen op overheidsvoorzieningen'					
• (zeer) oneens	24	24	22	21	21
• (zeer) eens	47	46	47	49	49

a De antwoorden tellen met de neutrale antwoordmogelijkheid en 'ik weet het niet' op tot 100%.

Bron: COB 2008/1 - 2010/1

VRIJHEID VAN MENINGSUITING EN EIGEN VERANTWOORDELIJKHEID

Uit de stellingen die we elk kwartaal voorleggen om veranderingen in opvattingen over de Nederlandse samenleving te volgen, presenteren we er in tabel 1.2 twee over de vrijheid van meningsuiting en twee over de eigen verantwoordelijkheid van burgers en de zorg die ze van de maatschappij mogen verwachten.

De bij figuur 1.4 gesignaleerde daling in tevredenheid met of trots op de vrijheid van meningsuiting in Nederland is in tabel 1.2 niet terug te vinden in een toenemende steun voor beperking van de vrijheid van meningsuiting met het oog gekwetste religieuze gevoelens, of in een toenemende steun voor het idee dat die vrijheid krachtiger beschermd moet worden. Dat laatste idee wordt, zij het nog steeds door een kleine minderheid, begin 2010 juist zelfs iets meer afgewezen dan in 2008. Begin 2009 leek het er even op dat de publieke opinie meer rekening wilde gaan houden met gekwetste religieuze gevoelens, maar die ontwikkeling heeft zich niet doorgezet. In het eerste kwartaalbericht van 2009 hebben we uitvoerig aandacht besteed aan de ambivalenties op dit punt. Een meerderheid is voor het respecteren van religieuze gevoelens en een meerderheid is voor een krachtiger verdediging van de vrijheid van meningsuiting. In groepsgesprekken onderkent men de spanning tussen niet kwetsen en de vrijheid van meningsuiting en zoekt men combinaties: mensen moeten bijvoorbeeld meer begrip voor elkaar tonen en zich niet te snel aangevallen voelen (COB 2009|1: 18-24). Men is genuanceerder dan de instemming met de afzonderlijke stellingen doet vermoeden.

Zoiets doet zich ook voor bij de andere twee stellingen in tabel 1.2. De instemming is wel afgenomen sinds begin 2008, maar nog steeds is ongeveer de helft van de ondervraagden van de COB-enquête het (zeer) eens met de stelling dat er te weinig aandacht is voor mensen die het minder hebben. Met mogelijk een zwak stijgende tendens is nu ook ongeveer de helft van de respondenten het (zeer) eens met de stelling dat mensen meer zelf verantwoordelijk moeten zijn en minder moeten rekenen op overheidsvoor-

zieningen.⁴ Voor beide stellingen, die op het eerste gezicht ook tegenstellingen zijn, zijn er meer dan twee keer zoveel voorstanders als tegenstanders. Toch zijn deze stellingen niet helemaal elkaars tegenpolen. Weliswaar zijn mensen die vinden dat er te weinig aandacht is voor mensen die het minder hebben het vaker oneens met de stelling dat mensen meer zelf verantwoordelijk moeten zijn (27% oneens), maar het merendeel is het toch met de tweede stelling eens. We hebben dit kwartaal de beide stellingen voorgelegd in de focusgroepen om te achterhalen wat het betekent als men het met de stellingen eens of oneens is. Wat opvalt is dat de gespreksdeelnemers een genuanceerd antwoord geven en niet zonder meer voor of tegen zijn. De meeste deelnemers aan de focusgroepen vinden dat er meer aandacht moet zijn voor mensen die het minder hebben. Wie dat niet vindt, meent dat er genoeg aandacht is in de zin dat er voldoende bekend is over mensen die het minder hebben, of stelt dat er soms weliswaar aandacht is, maar dat problemen toch niet worden opgelost. In meerdere groepen komt het gesprek zo op de bureaucratie en de ontoegankelijkheid van voorzieningen. Men wijst op ingewikkelde regels en ontoegankelijke of zelfs geheim gehouden potjes.

Er is grote consensus dat diegenen die hun eigen verantwoordelijkheid kunnen nemen dit ook moeten doen, zodat er genoeg overheidsvoorzieningen zijn voor mensen die ze echt nodig hebben. Dat die er zijn staat voor de deelnemers buiten kijf. Genoemd worden bejaarden, zieken en gehandicapten. De discussie gaat dan verder vooral over misbruik van voorzieningen. Zonder noemenswaardige tegenspraak stelt men dat hulp vaak gaat naar mensen die het niet echt nodig hebben. In het verlengde daarvan stellen sommigen dat mensen meer moeten sparen, zodat ze hun hand niet hoeven ophouden als het tegenzit. Ook wordt naar voren gebracht dat mensen met een uitkering daar iets tegenover moeten stellen en aan het werk mogen worden gezet.

4 Ouderen, lageropgeleiden en mensen met een lager inkomen zijn het vaker eens met de stelling dat er in ons land te weinig aandacht is voor de mensen die het minder hebben. Ouderen, hogeropgeleiden en mensen met een hoger inkomen zijn het vaker eens met de stelling dat mensen meer eigen verantwoordelijk moeten nemen in plaats van te rekenen op overheidsvoorzieningen.

Dat zijn echter geen grote discussiepunten. Verondersteld dat de steun gaat naar 'wie het nodig heeft', is men het eens over de wenselijkheid van de verzorgingsstaat en een goed stelsel van sociale zekerheid. Dat zijn dan ook zaken die Nederland 'goed' maken in vergelijking met andere landen. Men is wel bezorgd dat het sociale zekerheidstelsel steeds verder wordt afgebroken, meer mensen buiten de boot zullen vallen en de verschillen tussen arm en rijk groter worden.

2 POLITIEK

Samenvatting

Nederlanders hebben in vergelijking met andere Europeanen nog altijd veel vertrouwen in het parlement en de regering. Burgers hebben ongeveer evenveel vertrouwen in de regering als in de Tweede Kamer. Niet iedereen maakt een duidelijk onderscheid tussen regering en parlement, zo blijkt. Burgers vinden de landelijke politiek interessanter dan de lokale politiek, maar over het gemeentebestuur is men meer tevreden dan over de politiek in Den Haag. De mate waarin mensen de politiek begrijpen of vertrouwen hebben in de Tweede Kamer en de regering hangt sterk samen met partijvoorkeur en opleidingsniveau.

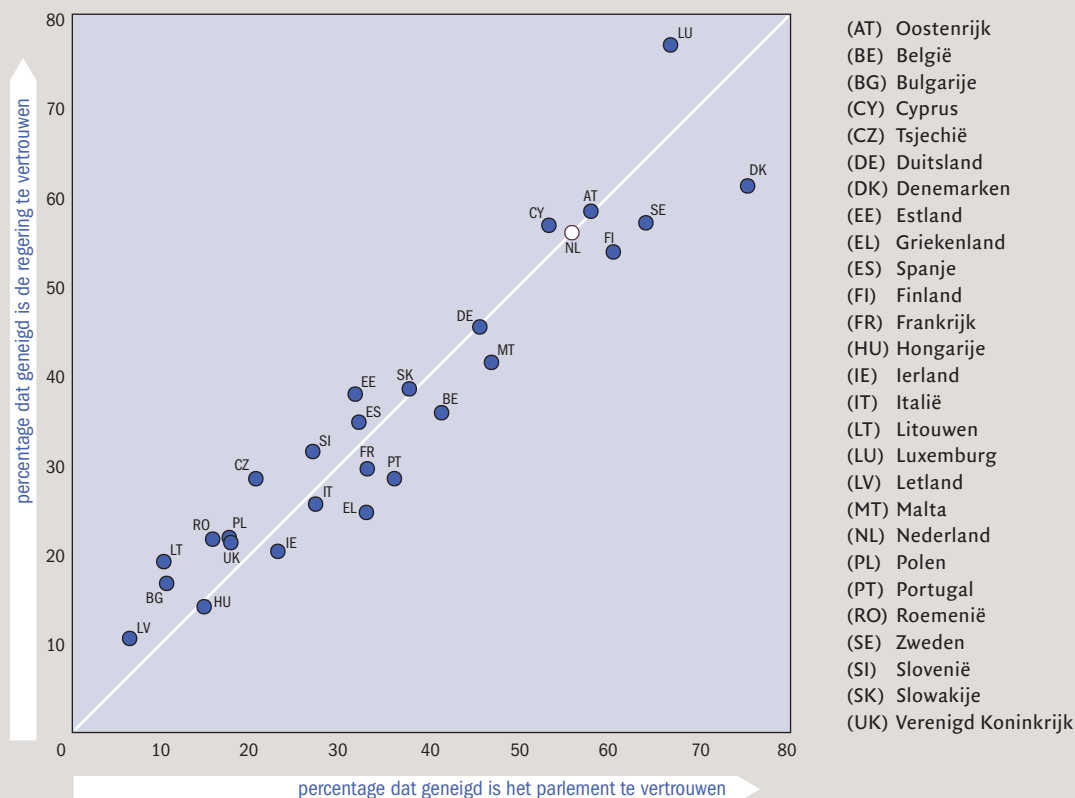
Bijna iedereen heeft een mening over ‘de politiek’ of ‘Den Haag’ en die mening blijkt vaak tamelijk negatief, zoals we in eerdere COB-kwartaalberichten al zagen. Mensen geven daar niet alleen van blijk als we er expliciet naar vragen, ze noemen politieke en bestuurlijke onderwerpen ook spontaan als belangrijkste problemen van Nederland (zie figuur 1.3). Daarom besteden we opnieuw een apart hoofdstuk aan de politiek. We kijken eerst naar het vertrouwen in de Tweede Kamer en de rege-

ring en vervolgens behandelen we een aantal politieke houdingen en opvattingen, die vooral betrekking hebben op nationale en lokale politiek. Tot slot kijken we naar de achtergronden van de verschillen in een viertal houdingen.

POLITIEK VERTROUWEN

In het derde kwartaalbericht van 2009 gingen we uitgebreid in op de argumenten die mensen aanvoeren om wel of juist geen vertrouwen in politici te hebben. Nu nemen we het vertrou-

Figuur 2.1 Vertrouwen in parlement en regering in de landen van de Europese Unie^a, 2009

a Vermeld zijn percentages 'eerder wel vertrouwen' in plaats van 'eerder geen vertrouwen' en 'weet niet'.

Bron: Eurobarometer 71.3 (juni-juli 2009)

wen in de Tweede Kamer en de regering onder de loep.

In figuur 1.2 zagen we dat in Nederland het percentage mensen met vertrouwen in de regering steeds iets lager ligt dan het percentage mensen met vertrouwen in de Tweede Kamer. Figuur 2.1 laat met andere data zien hoe het in Europa is gesteld met het vertrouwen in nationale volksvertegenwoordigingen en regeringen. De vraag was of men deze instituties 'eerder wel' of 'eerder niet' vertrouwde. Bij de volksvertegenwoordiging is steeds gevraagd naar de belangrijkste instelling, in Nederland dus de Tweede Kamer. Er is een enorme variëteit, van 6% vertrouwen in het parlement en 10% in de regering in Letland tot 75% voor het parlement en 61% voor de regering in Denemarken en 67% voor het parlement en 77% voor de regering in Luxemburg. Er is een sterke samenhang tussen het vertrouwen in beide instituties. Nederland behoort met de noordelijke landen, Luxemburg, Oostenrijk en Cyprus tot de landen met het meeste vertrouwen. Op de stippellijn staan de landen met evenveel vertrouwen in het parlement als in de regering. In de oude lidstaten van de Europese Unie (EU) is de bevolking geneigd het parlement iets meer te vertrouwen dan de regering, in de nieuwe lidstaten (grotendeels nieuwe democratieën) heeft men eerder iets meer vertrouwen in de regering.

Volgens de grove meting van de Eurobarometer genieten in Nederland de regering en de Tweede Kamer evenveel vertrouwen, volgens de 10-puntsmeting van het COB is het vertrouwen in de regering steeds iets minder dan dat in de Tweede Kamer (figuur 1.2). De samenhang tussen de COB-scores is wel zeer groot.¹ Als we de antwoorden op de vraag naar vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering met elkaar vergelijken dan zien we dat 66% van de burgers beide instituties hetzelfde rapportcijfer geeft. 11% van de mensen geeft de regering een hoger cijfer dan de Tweede Kamer, 23% geeft de Tweede Kamer een hoger cijfer dan de regering. Wanneer iemand de Tweede Kamer een ander rapportcijfer geeft dan de regering liggen die rapportcijfers vaak heel

dicht bij elkaar; slechts 8% van de burgers geeft beide instellingen een rapportcijfer dat meer dan één punt uit elkaar ligt.

Hogeropgeleiden, mensen met een bovenmodaal inkomen en lezers van kwaliteitskranten² geven de Tweede Kamer en de regering vaker dan gemiddeld een ander rapportcijfer; wellicht zijn zij beter in staat verschillen tussen beide instituties te zien. Vrouwen en jongeren geven beide instituties vaker hetzelfde cijfer. Als we kijken naar de vertrouwenscores van aanhangers van verschillende politieke partijen valt op dat CDA'ers veel vaker dan gemiddeld meer vertrouwen hebben in de regering dan in de Tweede Kamer. Voor de aanhangers van regeringspartij PvdA geldt niet dat zij meer vertrouwen hebben in de regering dan in de Tweede Kamer. Aanhangers van oppositiepartijen hebben meer vertrouwen in de Tweede Kamer dan in de regering.

De mate waarin iemand vertrouwen heeft in de regering hangt vooral af van zijn of haar partijvoorkeur. Mensen die een voorkeur hebben voor een regeringspartij zouden meer vertrouwen hebben in de regering dan aanhangers van oppositiepartijen. Dit patroon zien we hier inderdaad terug. Mensen die voornemens zijn om op het CDA te stemmen hebben veel vaker dan gemiddeld vertrouwen in de regering (82%). Ook aanhangers van de PvdA zijn veel vaker positief over de regering, maar iets minder vaak dan aanhangers van het CDA. Mensen die op de oppositiepartijen D66 en VVD willen stemmen zijn niet negatiever dan gemiddeld over de regering. Vooral aanhangers van de SP en PVV hebben veel minder vaak vertrouwen in de regering; slechts 36% van de aanhangers van de SP heeft vertrouwen in de regering, van de PVV'ers is dit maar 21%. Wanneer we vragen naar vertrouwen in de regering meten we dus geen abstracte meningen over de regering als instituut, maar kijken we naar de waardering voor de huidige regering. Bij de Tweede Kamer zou je dit effect minder sterk verwachten, omdat immers alle politieke partijen vertegenwoordigd zijn in de Kamer. Dat is niet helemaal het geval: aanhangers van CDA (77%) en PvdA (69%) hebben ook meer vertrou-

1 Pearson's correlatiecoëfficiënt voor de individuele vertrouwenscores is 0,87; voor de relatie tussen de vertrouwenspercentages op landenniveau in figuur 2.1 is die 0,91.

2 De analyse naar achtergrondkenmerken is uitgevoerd op de databestanden van het eerste kwartaal van 2010 en het vierde kwartaal van 2009 samen. De cijfers zijn hier niet gepresenteerd.

wen in de Tweede Kamer dan gemiddeld. Wel zien we dat ook aanhangers van D66 en VVD meer dan gemiddeld vertrouwen hebben in de Tweede Kamer (65%). Mensen die van plan zijn om op de SP te stemmen hebben gemiddeld minder vaak vertrouwen in de Tweede Kamer (46%). Van de PVV-aanhangers heeft maar 23% vertrouwen in de Tweede Kamer; zij zijn zowel negatief over de Kamer als over de regering.

We hebben aan een willekeurige selectie geënquêteerden gevraagd hun antwoord toe te lichten. In die toelichtingen vallen een aantal dingen op. Ten eerste maken niet alle respondenten een onderscheid tussen de regering en de Tweede Kamer. Ze motiveren hun vertrouwen in de Tweede Kamer bijvoorbeeld door te refereren aan het optreden van ministers. Eén deelnemer lijkt de Tweede Kamer op te vatten als een ruimte waar debat plaatsvindt³:

“De Kamerdebatten volg ik graag, als ze rechtstreeks uitgezonden worden. Het gaat er, behalve een enkele minister, netjes aan toe. Men geeft elkaar de tijd om te interrumperen en daarna uitleg te geven. De minister-president is geduldig en bekwaam, ook al ben je het niet overal mee eens. Ja onze Tweede Kamer heeft wel een 8 verdiend.” (TK, 8, CDA)

Dat mensen niet precies weten wie wel of niet tot de regering behoren is ook bekend uit eerder onderzoek.⁴ Sommige burgers maken wel een onderscheid tussen beide instellingen. Bij de toelichting op de mate van vertrouwen in de Tweede Kamer verwijzen enkele deelnemers expliciet naar de controlerende rol van het parlement: ‘onvoldoende controle op de regering’ of ‘het beleid van de regering wordt goed gecontroleerd’. Bij het vertrouwen in de regering wordt vaker gewezen op het optreden van de minister-president.

Wat opvalt is dat mensen die de Tweede Kamer en de regering een 6 geven, dit motiveren met negatieve argumenten. Deze men-

sen hebben dus voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering, maar motiveren hun vertrouwen met dezelfde argumenten als mensen die een dikke onvoldoende geven. Ze geven een 6 omdat de Tweede Kamer alleen maar praat en niets doet. Een 6 is dus weliswaar voldoende, maar zeker nog niet goed. Het verschil tussen mensen die een 6 en mensen die een lager cijfer geven ligt vooral in de lengte en emotie van de teksten: bij lage cijfers is de toon vaak iets heftiger. Pas vanaf cijfer 7 worden er ook positieve motivaties voor het vertrouwen genoemd.

Tot slot valt op dat veel dezelfde argumenten terugkeren om het vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer te motiveren. Beide Haagse instellingen worden op basis van ongeveer dezelfde criteria beoordeeld. Een deel van die criteria is inhoudelijk: mensen vinden dat het niet de goede kant op gaat met Nederland of dat verkeerd beleid wordt gevoerd. Een ander deel van de argumenten gaat over de manier waarop het beleid tot stand komt en waarop de politiek werkt.

Welke argumenten hebben burgers voor hun lage vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer? Sommige mensen hebben weinig vertrouwen omdat ze vinden dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland en dat de regering en Tweede Kamer niet de goede dingen doen. Onderwerpen die dan genoemd worden zijn allochtonen, de (te) lage strafmaat in Nederland, de voorgenomen verhoging van de AOW-leeftijd, de steun aan banken en het gebrek aan steun voor kleine ondernemers.

“In Nederland wordt veel meer getolereerd waardoor er regelmatig misbruik van gemaakt wordt. De straffen zijn veel te laag, er moet hoger gestraft worden. ‘t Kan hier allemaal maar.” (TK, 6, PVV)

“Er wordt mijn inziens meer gedaan aan zelf zo populair mogelijk worden gevonden dan dat er daadwerkelijk actie wordt ondernomen. Er wordt een hoop geld gegeven aan banken om overeind te blijven, maar de kleine ondernemers worden vergeten.” (reg, 5, VVD)

“De regering heeft flinke fouten gemaakt op het gebied van financiën. De burgers gaan daar nogmaals voor opdraaien. Een voorbeeld is het verhogen van de pensioenleeftijd en het korten van de AOW. De burgers hebben hun leven lang gewerkt en hun pensioen gespaard en hier naar toegeleefd. En nu moeten ze opdraaien voor de fouten van een ander.” (reg, 4, PvdA)

3 Achter de citaten staat tussen haakjes het instituut waarvoor een cijfer is gegeven (TK = Tweede Kamer, reg = regering), het cijfer en de partijvoorkeur van de respondent. De citaten geven een beeld van de meest genoemde argumenten.

4 Uit onderzoek dat Will Tiemeijer op 27 mei 2009 presenteerde bij het Nederlandstalig Platform voor Survey-Onderzoek (NPSO) blijkt dat een groot gedeelte van de Nederlanders niet weet wie bij de regering horen en wie niet. 44% van de respondenten denkt dat de Tweede Kamer tot de regering behoort, 19% denkt dat ‘alle politici in Den Haag’ deel uitmaken van de regering.

Een deel van de mensen wijst op het gebrek aan daadkracht van regering en parlement. Beloftes worden niet nagekomen. Men praat veel, maar doet weinig. Bij de regering wordt dit argument ook in verband gebracht met de problemen in de coalitie: er is te veel partijpolitiek gesteggel en er worden te veel compromissen gesloten in plaats van dat problemen worden aangepakt.

“Ze kletsen te veel en doen te weinig. Als ze al een besluit nemen doen ze er veel te lang over. En de uitvoering wordt dan ook nog op de lange baan geschoven.” (TK, 5, PvdA)

“Van de verkiezingsbeloften zie ik te weinig terug.” (TK, 6, weet nog niet)

“Veel wol, weinig garen: ofwel niet daadkrachtig en duidelijk!” (reg, 5, D66)

“Niet daadkrachtig genoeg, durft geen besluiten te nemen, te veel een coalitieregering dat wil zeggen dat ze met te veel te verschillende partijen rekening moeten houden en ik denk dat ze niet meer weten hoe Jan met de pet er aan toe is of over de zaken denkt.” (reg, 5, GroenLinks)

Een ander argument is dat de Tweede Kamer en regering niet weten wat er onder de bevolking leeft. Ook wordt er gezegd dat politici hun eigen belang of het partijbelang laten prevaleren boven de belangen van het volk.

“Ze zeggen dat ze weten wat er onder de bevolking leeft maar dit is volgens mij niet echt zo.” (reg, 3, SP)

“De regering loopt met oogkleppen op en ziet niet de werkelijke situatie die onder het volk leeft.” (reg, 1, zou niet gaan stemmen)

“Het contact met de samenleving is verloren gegaan. Alleen de eigen partijzaken zijn nog van belang, waarbij voorbij gegaan wordt aan de gevoelens in de maatschappij. Er wordt te weinig geluisterd naar het ‘volk’ maar ook wordt het volk te weinig ‘gemotiveerd’ en ‘voorzien van de juiste informatie’. Kamerleden zijn meer met hun eigen ‘ding’ bezig dan met interactie met de maatschappij.” (TK, 2, weet niet)

Vooraf bij de motivaties voor het vertrouwen in de Tweede Kamer komt vaak terug dat politici met de verkeerde problemen bezig zijn of zich alleen met incidenten bezig houden. Ze willen zich in de media profileren of snel scoren. Politici zijn daardoor alleen maar bezig met de korte termijn, het ontbreekt hen aan een langetermijnvisie.

“Compleet incompetent, geen visie, geen integrale aanpak, alleen op incidenten reageren, symptoombestrijding, onvoldoende controle op regering.”

(TK, 2, PVV)

“De Tweede Kamer is meestal bezig met de korte termijn, geen visie op langere termijn. Tweede Kamerleden willen vooral scoren door oneliners.”

(TK, 4, SP)

“Veel te veel bezig met politiek scoren, jezelf profileren, niet meer in contact met wat in de samenleving speelt.” (TK, 5, D66)

“Geen visie op diverse belangrijke vraagstukken als toekomst, milieu/energie, overheid (commissies/bestuurslagen/regeldruk).” (reg, 6, weet nog niet)

De toelichtingen van mensen die vertrouwen hebben in de Tweede Kamer en de regering zijn vaak kort en een stuk abstracter dan die van mensen die minder vertrouwen hebben. Over de Tweede Kamer lezen we dat deze tenslotte een democratisch instituut is en een afspiegeling van de bevolking. Er is waardering voor de kritische houding van Kamerleden bij het controleren van de regering. Een ander positioneel argument refereert aan het vertrouwen in de goede intenties van politici: ze doen hun best en hebben het beste met het land voor. Die goede intenties zien we ook terug bij de motivaties voor het vertrouwen in de regering. Anderen vinden dat de regering de crisis goed heeft aangepakt, of dat ministers hun best doen gezien de moeilijke economische situatie.

Aan de ene kant hangt vertrouwen in de regering en de Tweede Kamer samen met politieke voorkeur, aan de andere kant valt op dat beide instellingen toch vaak hetzelfde cijfer krijgen en op basis van dezelfde criteria worden beoordeeld. Het vertrouwen in regering en Tweede Kamer lijkt daarmee voor veel burgers te gaan over het vertrouwen in ‘de politiek’ in het algemeen. Beide vragen vertonen dan ook grote samenhang met de COB-vraag naar tevredenheid met ‘de politiek in Den Haag’.

NATIONALE EN LOKALE POLITIEK

Hoewel we ons in het COB meestal richten op de landelijke politiek, kijken we vanwege de gemeenteraadsverkiezingen van 3 maart nu ook eens naar de lokale politiek. In tabel 2.1 zien we dat het gemeentebestuur vaker een voldoende krijgt dan de politiek in Den Haag: iets minder dan 70% van de mensen geeft het

Tabel 2.1 Diverse opvattingen over de politiek,^a bevolking van 18+, 2008-2010 (in procenten)

	2008/1-2	2008/3-4	2009/1-2	2009/3-4	2010/1
tevredenheid:					
geeft een voldoende voor 'het bestuur van uw gemeente'	65	67	65	66	69
geeft een voldoende voor 'de politiek in Den Haag'	45	50	54	49	49
is (zeer) tevreden met de wijze waarop de overheid in Nederland functioneert	22	23	29	23	23
volgt het lokale politieke nieuws ^b					
• niet of nauwelijks	33	33	38	36	36
• (zeer) intensief	12	12	11	11	13
volgt het nationale politieke nieuws ^b					
• niet of nauwelijks	17	19	19	19	17
• (zeer) intensief	18	19	18	17	18
vindt de berichtgeving in de media over de Nederlandse politiek ^c					
• (duidelijk/vaker) te negatief	31	28	33	34	36
• (duidelijk/vaker) te positief	10	10	9	8	8
vindt zelf het begrijpen van wat er in de landelijke politiek gebeurt in het algemeen ^d					
• (heel erg) moeilijk	30	30	30	28	27
• (heel erg) makkelijk	27	26	28	29	31
'de landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen'					
• (zeer) oneens	14	13	15	14	14
• (zeer) eens	61	62	62	63	62
kans dat men iets zou proberen te den als '... het gemeentebestuur een plan maakt dat slecht is voor uw buurt' ^e					
• onwaarschijnlijk	7	8	12	9	10
• zeer waarschijnlijk	55	56	48	47	50
kans dat men iets zou proberen te doen als '... de Tweede Kamer bezig is een onrechtvaardige wet aan te nemen' ^e					
• onwaarschijnlijk	19	19	23	21	20
• zeer waarschijnlijk	31	32	30	24	30

a De gepresenteerde antwoorden tellen met een neutrale antwoordmogelijkheid of middencategorie en 'ik weet het niet' op tot 100%.

b Weggelaten middencategorie: 'op hoofdlijnen'.

c Weggelaten middencategorie: 'evenwichtig of even vaak te positief als te negatief'.

d Weggelaten middencategorie: 'niet moeilijk, niet makkelijk'.

e Weggelaten middencategorie: 'enigszins waarschijnlijk'.

Bron: COB 2008/1 - 2010/1

gemeentebestuur een voldoende; de politiek in Den Haag krijgt van ongeveer de helft van de burgers een voldoende. Er zijn meer mensen tevreden met de lokale dan met de landelijke politiek. De helft van de burgers zou waarschijnlijk in actie komen als het gemeentebestuur een plan zou maken dat slecht is voor de buurt; tegen een onrechtvaardige wet van de Tweede Kamer zou maar 30% van de burgers proberen iets te doen. De gemeente is blijkbaar iets laagdrempeliger dan de landelijke politiek. Dit betekent niet dat mensen ook meer geïnteresseerd zijn in de lokale dan in de landelijke politiek, zo blijkt in tabel 2.1 uit de mate waarin het politieke nieuws wordt gevolgd. Het landelijke politieke nieuws wordt door 17% niet of nauwelijks gevolgd; 36% volgt niet of nauwelijks het lokale politieke nieuws. In een onderzoek uit november 2009 van TNS-NIPO en de Stichting Decentraalbestuur.nl in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties meldde 46% van de ondervraagden tamelijk of zeer geïnteresseerd te zijn in de gemeentepolitiek en 64% in de landelijke politiek.

Ook in de focusgroepen hebben we stilgestaan bij de (toen aanstaande) gemeenteraadsverkiezingen. In de focusgroep in Arnhem wordt vooral onder de groep lageropgeleiden met veel opwindings over de lokale politiek gesproken. De respondenten hebben het gevoel dat er veel geld over de balk wordt gesmeten met prestigeprojecten die lang duren of nooit afkomen, zoals het station of de nieuwe haven. Ze spreken schande van het referendum over de haven, waarbij men zich niet voor of tegen de haven kon uitspreken maar alleen kon kiezen tussen twee opties. Ze hebben het gevoel dat de politiek niets doet met de afkeuring van de bevolking. Ook in Amsterdam komt het gesprek op dure projecten, vooral de Noord-Zuidlijn. Sommige respondenten voelen zich meer bij de lokale politiek betrokken, bijvoorbeeld omdat ze in klein dorp wonen en de lokale politici van gezicht kennen. Anderen geven aan dat ze juist meer weten over de landelijke dan over de lokale politiek. De deelnemers uit Arnhem lijken, afgemeten aan hun verontwaardiging, meer betrokken bij de lokale politiek dan de deelnemers uit Amsterdam.

Een stabiel percentage van ongeveer 60 is het (zeer) eens met de stelling dat de landelijke politiek voor de meeste mensen te ingewikkeld is. 30% van de mensen vindt het zelf moeilijk te begrijpen wat er in de landelijke politiek gebeurt; eveneens 30% vindt de landelijke politiek juist makkelijk te begrijpen. Het merendeel van de mensen die de politiek zelf moeilijk te begrijpen vinden zegt ook dat dat 'voor de meeste' mensen geldt. Van de mensen die de landelijke politiek makkelijk te begrijpen vinden denkt bijna de helft dat de landelijke politiek 'voor de meeste mensen' te ingewikkeld is.

ACHTERGRONDEN

Voor enkele vragen over politiek, politiek vertrouwen en de geneigdheid tot landelijk en lokaal politiek protest hebben we gekeken hoe verschillende sociaaldemografische groepen hierover denken.

Bij de vraag of iemand de landelijke politiek zelf makkelijk of moeilijk vindt, zien we vooral grote verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden. Lageropgeleiden vinden de politiek vaker moeilijk te begrijpen; hogeropgeleiden hebben daar minder vaak moeite mee. Ook mensen met een bovenmodaal inkomen en mensen die NRC, Volkskrant of Trouw lezen vinden de politiek minder vaak moeilijk. Vrouwen en ouderen zeggen vaker moeite te hebben om de politiek te begrijpen.

Wanneer we kijken naar politiek vertrouwen zien we eveneens een aanzienlijk verschil tussen lager- en hogeropgeleiden. Lageropgeleiden hebben minder vaak vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering; hogeropgeleiden hebben vaker vertrouwen. Van de mensen die vinden dat het met Nederland de goede kant op gaat heeft meer dan driekwart vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering; van de mensen die vinden dat Nederland de verkeerde kant op gaat heeft iets meer dan 40% politiek vertrouwen. Mensen die De Telegraaf lezen hebben minder vaak voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer en de regering, terwijl mensen die NRC, Volkskrant of Trouw lezen juist veel vaker vertrouwen hebben. De verschillen in partijvoorkeur bespraken we al eerder in dit hoofdstuk. Jongeren zijn minder vaak geneigd tot politiek protest, mensen met een bovenmodaal inkomen zijn juist vaker geneigd tot

lokaal protest. Ook lezers van Telegraaf, NRC, Volkskrant, Trouw en kijkers van NOVA zijn iets vaker dan gemiddeld geneigd tot lokaal

protest. Bij de geneigdheid tot nationaal protest zijn de verschillen tussen groepen kleiner.

Tabel 2.2 **Opvattingen over politiek naar diverse achtergronden, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2010 (allen in % en afwijkingen daarvan in %-punten)^a**

	vindt politiek zelf te moeilijk	politiek vertrouwen ^b	geneigd tot lokaal protest	geneigd tot nationaal protest
allen	27	56	50	30
vrouw	+ 6	+ 1	- 4	- 2
man	- 6	- 1	+ 4	+ 3
18-34 jaar	- 2	+ 4	- 13	- 7
35-54	- 5	- 1	+ 5	+ 1
55+	+ 8	- 2	+ 5	+ 4
lager opgeleid	+ 12	- 14	- 1	+ 2
middelbaar	- 3	- 1	+ 1	0
hoger	- 15	+ 15	0	- 1
inkomen beneden modaal	+ 4	- 4	- 6	- 2
modaal	+ 2	- 2	+ 5	+ 3
bovenmodaal	- 11	+ 10	+ 10	+ 1
leest regelmatig De Telegraaf	- 1	- 7	+ 8	+ 2
leest regelmatig NRC(Next), Volkskrant en/of Trouw	- 14	+ 18	+ 7	+ 1
kijkt regelmatig de late editie van Hart van Nederland	+ 8	- 3	+ 1	+ 2
kijkt regelmatig Nova	- 7	+ 7	+ 9	+ 5
vindt het met Nederland meer de goede kant op gaan	- 6	21	0	- 3
vindt het meer de slechte kant op gaan	1	- 8	4	3
voorkeur voor het CDA ^c	4	25	4	3
D66	- 17	13	4	1
PvdA	- 1	19	0	1
PVV	7	- 26	0	0
SP	- 10	- 6	1	6
VVD	- 12	5	6	- 1
weet het nog niet	5	- 4	- 4	- 10

a Vetgedrukte getallen geven significante ($p < 0,05$) afwijkingen van de rest van de bevolking aan.

b Politiek vertrouwen is gemeten als voldoende vertrouwen in de Tweede Kamer (55%) en/of de regering (52%); zie voor de andere drie houdingen tabel 2.1.

c Antwoorden op de vraag wat men zou gaan stemmen als er nu Kamerverkiezingen zouden zijn (minimale aantal respondenten 86, partijen met minder aanhang weggelaten).

Bron: COB 2010/1

3 MAATSCHAPPELIJKE TEGENSTELLINGEN

Samenvatting

Veel Nederlanders vinden de tegenstellingen tussen arm en rijk, allochtoon en autochtoon, lager- en hogeropgeleiden en werklozen en werkenden (zeer) groot. De meeste tegenstellingen tussen groepen worden echter vooral opgevat als een verschil, niet als spanning. Zo maakt slechts een klein gedeelte van de burgers zich zorgen over de tegenstelling tussen arm en rijk. Wel ervaren veel mensen de tegenstelling tussen allochtonen en autochtonen als een probleem. Verschillende sociale groepen oordelen anders over de tegenstellingen tussen groepen. Hogeropgeleiden, mensen met een hoger inkomen en vvd-aanhangers zien minder vaak tegenstellingen tussen groepen.

Geënquêteerden en deelnemers aan gespreks-groepen van het COB maken zich nog wel eens zorgen over 'toenemende tegenstellingen' in ons land. Wanneer we burgers vragen waarom zij vinden dat Nederland de verkeerde kant op gaat noemen ze de spanningen tussen oude en nieuwe Nederlanders of de verschillen tussen arm en rijk.

"Er zijn tegenstellingen tussen culturen."

"Ik vind dat het in Nederland iets meer de verkeerde kant op gaat door de verslechtering in normen en waarden, doordat er steeds meer de nadruk wordt gelegd op de verschillen tussen allochtonen en autochtonen."

"Ik vind het negatief dat de tegenstelling tussen arm en rijk groter wordt."

"In ons land wordt de tegenstelling tussen arm en rijk steeds groter en dat doet mij zeer."

Ook in het maatschappelijke en politieke debat wordt vaak gesproken over polarisatie tussen bevolkingsgroepen of over tegenstellingen tussen lager- en hogeropgeleiden.¹

Dit kwartaal zijn we in de enquête en in focusgroepen nagegaan of burgers een aantal veelbesproken verschillen tussen bevolkingsgroepen als tegenstelling ervaren en zich daarover zorgen maken. Zien sommige groepen vaker tegenstellingen dan andere? In dit hoofdstuk schetsen we het algemene beeld. In hoofdstuk 4 gaan we dieper in op de tegenstelling tussen jongeren en ouderen.

TEGENSTELLINGEN TUSSEN GROEPEN

De tegenstellingen tussen arm en rijk, allochtoon en autochtoon, lager- en hogeropgeleiden en werklozen en werkenden worden door een

aanzienlijk deel van de Nederlandse burgers als (zeer) groot ervaren. Ongeveer de helft van de burgers vindt dat er grote tegenstellingen zijn tussen werkgevers en werknemers en tussen jongeren en ouderen. Nederlanders zien nauwelijks tegenstellingen tussen de arbeidersklasse en middenklasse en tussen mannen en vrouwen.

Gedurende de hele onderzochte periode zien de meeste mensen als grootste tegenstelling die tussen arm en rijk. Het sterkst (78%) was dat in 1987 en 2006. Een aantal politieke partijen maakte van de tegenstelling tussen arm en rijk een punt tijdens de gemeenteraads- en Tweede Kamerverkiezingen van 2006. Na 2006 is het percentage mensen dat (zeer) grote tegenstellingen ziet tussen arm en rijk iets gedaald, maar het ligt nog steeds op meer dan 70%.

Het verschil tussen allochtonen en autochtonen, dat veel aandacht krijgt in media en politiek, wordt zowel in 2008 als in 2010 door twee derde van de burgers als een grote tegenstelling gezien. In het vorige kwartaalbericht (COB 2009/4) gingen we hier uitgebreid op in.

In veel wetenschappelijk onderzoek zijn grote verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden aangetoond, bijvoorbeeld in politieke participatie, opvattingen, of houdingen tegenover de sterk veranderende en complexer wordende wereld. Sommige auteurs stellen dat dit verschil ook tot spanningen kan leiden, bijvoorbeeld wanneer lageropgeleiden zich niet gerepresenteerd voelen door hoogopgeleide politici (zie voetnoot 1). Zo'n spanning of conflict kan echter alleen ontstaan als mensen deze tegenstelling ook zelf zien.² En dat blijkt

1 Zie bijvoorbeeld Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Polariseren binnen onze grenzen* (2009). Amsterdam: SWP; M. Bovens en A. Wille (2009). *Diploma democracy*. Utrecht/Leiden: Universiteit Utrecht/Universiteit Leiden; en het hoofdstuk 'Opleidingsverschillen verder onderzocht' in P. Dekker et al., *Crisis in aantocht?* (2009). Den Haag: scp.

2 R. Stubager (2009). Education-based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict. In: *European Journal of Political Research*, jg. 48, nr. 2, p. 204-233.

Tabel 3.1 Perceptie van grote of zeer grote sociale tegenstellingen,^a bevolking van 18+, 1987-2010 (in procenten)

	1987	2006	2008/9	2010
arme mensen – rijke mensen	78	78	71	72
allochtonen – autochtonen			66	67
lageropgeleiden – hogeropgeleiden				61
werklozen – werkenden	49	63	63	60
jongeren – ouderen	38	61	60	51
werkgevers – werknemers	68	57	53	48
plattelanders – stadsmensen	32	41	43	
arbeidersklasse – middenklasse	22	33	32	28
vrouwen – mannen				14

a 'Hieronder staan steeds twee sociale groeperingen die van elkaar verschillen en zelfs wel eens in strijd met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u de tegenstelling is tussen deze twee groepen'. Gesorteerd naar grootte in 2010.

Bron: Culturele veranderingen in Nederland 1987, 2006 en 2008/9; COB 2010/1

het geval te zijn: 61% van de Nederlanders ziet een (zeer) grote tegenstelling tussen beide groepen. Aangezien we nu voor de eerste keer naar de tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden hebben gevraagd, kunnen we nog geen vergelijking door de tijd maken.

Ongeveer de helft van de burgers ziet grote tegenstellingen tussen werkgevers en werknemers. Opvallend is dat dit percentage in 1987 nog aanzienlijk hoger lag, toen zag 68% van de burgers een tegenstelling. Wellicht had dat te maken met de economische crisis en de hoge werkloosheid in de jaren tachtig.

Het percentage mensen dat een tegenstelling ziet tussen jongeren en ouderen is daarentegen sinds 1987 aanzienlijk toegenomen. In 2010 is het aantal mensen dat een (zeer) groot verschil tussen beide groepen ziet wel weer iets gedaald.

Nederlanders zien nauwelijks tegenstellingen tussen de arbeidersklasse en de middenklasse en tussen mannen en vrouwen. Maar liefst 82% van de burgers vindt de tegenstelling tussen mannen en vrouwen niet zo groot of ziet helemaal geen tegenstelling.

Ook in de focusgroepen hebben we onze gesprekspartners een aantal tegenstellingen voorgelegd. We vroegen hen hoe groot ze de tegenstellingen tussen deze groepen vinden en welke verschillen ze zien. De deelnemers

hebben in eerste instantie moeite met het beantwoorden van de vragenlijst. Ze vinden dat je de tegenstellingen tussen groepen op verschillende manieren kunt interpreteren. Ze vragen zich af of een verschil tussen groepen ook direct een tegenstelling is. Op bepaalde vlakken hoeft een verschil geen tegenstelling te zijn, terwijl er zich op andere gebieden wel tegenstellingen voordoen.

Dat geldt bijvoorbeeld voor de tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden. Sommige deelnemers zien geen tegenstelling, omdat zij in hun dagelijkse omgang met mensen geen onderscheid maken tussen lager- en hogeropgeleiden. Anderen vinden die tegenstelling de laatste jaren juist groter geworden:

“Als hogeropgeleide heb je meer kans op maatschappelijk succes. Om in de maatschappij door te dringen heb je steeds meer opleiding nodig.”

Bij de schriftelijke invuloefeningen geven veel deelnemers aan dat ze de tegenstelling tussen arm en rijk groot vinden, maar in de discussie wordt hier nauwelijks op ingegaan. Wel zegt iemand dat het verschil tussen arm en rijk nogal veel uitmaakt:

“Het maakt uit voor de kansen die je krijgt. Arme mensen hebben minder kansen, bijvoorbeeld op een opleiding.”

De deelnemers in de focusgroepen zien grote tegenstellingen tussen allochtonen en autoch-

tonen. Deze tegenstelling komt niet alleen aan bod als wij er expliciet naar vragen, maar wordt ook spontaan genoemd, bijvoorbeeld als het gesprek gaat over de kant die het met Nederland op gaat of over sociale voorzieningen. Iemand zegt dat het voor haar moeilijk is om een uitkering te krijgen, terwijl ‘de meeste allochtone mensen die gewoon krijgen’. Vaak beginnen andere deelnemers dan te nuanceren: ‘je kunt niet alle allochtonen over één kam scheren’ en ‘een kleine groep verziekt de zaak, dan ga je op een gegeven moment generaliseren en ik vind dat je dat niet mag doen’. De deelnemers wijzen er op dat allochtonen en autochtonen dezelfde rechten en plichten hebben en in die zin niet van elkaar verschillen. Wat betreft gewoontes, cultuur en geloof zien ze wel tegenstellingen.

In de focusgroepen ziet men samenhang tussen sommige tegenstellingen. De tegenstelling tussen werkgevers en werknemers heeft bijvoorbeeld te maken met die tussen jong en oud: jongeren zijn goedkoper voor werkgevers en krijgen daarom gemakkelijker een baan dan oudere werknemers. Ook zien de deelnemers samenhang in de tegenstelling tussen arm en rijk en lager en hoger opgeleid of allochtoon en autochtoon.

“Je kan bruggetjes slaan tussen arm en rijk, en ook nog allochtoon, dus geen baan, werkloos en dan kom je weer bij arm en rijk.”

ZIJN TEGENSTELLINGEN OOK SPANNINGEN?

Burgers zien dus wel degelijk tegenstellingen tussen een aantal sociale groepen. Maar ervaren ze die tegenstellingen ook als probleem? Maken ze zich er zorgen over? Met behulp van een Europese vergelijkende studie uit 2003 en gegevens uit de focusgroepen kunnen we proberen een antwoord op deze vraag te geven.

In het Quality of Life Survey³ is aan burgers in een aantal Europese landen gevraagd of zij spanningen zien tussen arme en rijke mensen, werknemers en werkgevers, mannen en vrouwen, oude en jonge mensen en verschillende etnische groepen. Als we de uitkomsten van

dit onderzoek naast de hierboven gepresenteerde cijfers zetten krijgen we een indruk van de vraag of tegenstellingen ook als probleem worden gezien. Verreweg de meeste mensen (61%) ervaren de tegenstelling tussen etnische groepen als spanning.⁴ De tegenstelling tussen arm en rijk wordt daarentegen slechts door 25% van de Nederlanders als een spanning gezien. Ook beschouwt maar een klein deel van de burgers het verschil tussen werkgevers en werknemers en tussen oude en jonge mensen als een spanning. Tussen mannen en vrouwen is er tegenstelling noch spanning.

Bij de deelnemers aan de focusgroepen zien we ongeveer hetzelfde patroon. Mensen zien wel tegenstellingen tussen groepen, maar nauwelijks spanningen. De deelnemers zien grote tegenstellingen tussen arme en rijke mensen, maar maken zich daar geen zorgen over, al merkt iemand op dat er wel spanning kan komen als de werkloosheid oploopt en lang aanhoudt.

Over de tegenstelling tussen allochtonen en autochtonen maken meer mensen zich zorgen. Dat blijkt al uit het feit dat dit onderwerp vaak spontaan ter tafel komt. In een van de groepen zegt iemand zich zorgen te maken over de spanningen tussen allochtonen en autochtonen, maar iemand anders reageert daarop door te zeggen dat dit probleem wordt overdreven.

A: *“Mijn angst is het verschil tussen allochtonen en autochtonen, dat gaat de verkeerde kant op...”*

B: *“Dat is een verzonnen probleem.”*

A: *“Ik heb geen angst voor allochtonen, maar angst voor spanning die zou kunnen ontstaan. Er wordt een simpel beeld geschetst, er is verharding naar bepaalde allochtonen toe. Mijn vrouw is Surinaams en dat weten heel veel mensen niet en dan is het grappig wat je hoort over allochtonen. En in de politiek willen ze snel scoren.”*

Over het algemeen maken onze gesprekspartners in de focusgroepen zich geen grote zorgen over de tegenstellingen tussen groepen. Ze wijzen erop dat bijvoorbeeld tegenstellingen tussen autochtonen en allochtonen of tussen jongeren

3 Een enquête die in 2003 is gehouden in 25 EU-landen; zie J. Alber et al. (2004), *Quality of Life in Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

4 Nederlanders vinden vaker dan inwoners van andere Europese landen dat er spanningen zijn tussen verschillende etnische groepen. Nederland staat hiermee op de tweede plaats, achter Frankrijk (62%) en voor België (60%). Wat betreft tegenstellingen tussen andere groepen staat Nederland beduidend lager op de ranglijst (Alber et al. 2004: 71).

en ouderen in de politiek en media soms (ten onrechte) worden benadrukt. Iemand denkt dat de angst voor tegenstellingen afhankelijk is van de economische situatie:

“Wat is de echte tegenstelling? Het is ook afhankelijk van hoe het economisch gaat. Als de economie aantrekt krijgt iedereen het beter. Dan zijn er minder tegenstellingen.”

TEGENSTELLING VOLGENS WIE?

Niet alle sociale groepen beoordelen de tegenstellingen hetzelfde. Zoals blijkt in tabel 3.2 zien mannen over het algemeen minder vaak tegenstellingen tussen groepen dan vrouwen. Jongeren zien minder vaak tegenstellingen tussen arm en rijk. Lageropgeleiden zien vaker tegenstellingen dan hogeropgeleiden, zoals die tussen arm en rijk en tussen lager- en hogeropgeleiden. Hetzelfde patroon, maar misschien iets extremer, zien we als we mensen met een benedenmodaal en bovenmodaal inkomen met elkaar vergelijken.

Mensen die vaak De Telegraaf lezen zien vaker tegenstellingen tussen autochtonen en allochtonen. Lezers van Telegraaf, Volkskrant, NRC of Trouw zien minder vaak grote tegenstellingen tussen arm en rijk; kijkers van Hart van Nederland zien juist vaker tegenstellingen tussen deze groepen.⁵ Mensen die vinden dat het de verkeerde kant op gaat met Nederland (zie hoofdstuk 1) vinden vaker dan mensen die vinden dat het de goede kant op gaat dat er grote tegenstellingen zijn tussen allochtonen en autochtonen.

Als we naar partijvoorkeur kijken zien we grote verschillen tussen aanhangers van partijen. VVD-stemmers zien veel minder vaak grote tegenstellingen tussen arm en rijk en tussen lager en hogeropgeleiden dan aanhangers van andere partijen. PVV-kiezers zien vaker dan gemiddeld grote tegenstellingen tussen allochtonen en autochtonen, kiezers van de PvdA zien deze tegenstellingen juist minder vaak.

In de enquête zien alle bevolkingsgroepen, ongeacht hun achtergrondkenmerken, het verschil tussen allochtonen en autochtonen vaak

als (zeer) groot. Bijna alle onderzochte groepen vinden even vaak dat er sprake is van een grote tegenstelling. In de focusgroepen zien we als het over autochtonen en allochtonen gaat juist wel grote verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden, vooral in de mate waarin het onderwerp wordt geagendeerd en de manier waarop er over gesproken wordt. Wat opvalt is dat in de groepen met lageropgeleiden veel directer wordt gesproken over deze tegenstelling en de bezorgdheid erover dan in de groepen met hogeropgeleiden. Hogeropgeleiden vinden ook minder vaak dat er een grote tegenstelling is tussen beide groepen. Ferro concludeert daarover:

Gedurende de gesprekken met de lageropgeleiden wordt regelmatig verwezen naar de tegenstelling allochtoon en autochtoon'. In de groep met hogeropgeleiden wordt dit onderwerp echter halsstarrig vermeden. Het wordt zelfs ontwijkend 'het onderwerp dat ik niet wil benoemen, maar waar Wilders zich op richt' genoemd. Dit tekent de tegenstelling die in dit land ontstaat: enerzijds een groep mensen die in Wilders en zijn aanpak van het integratievraagstuk een antwoord op haar onvrede ziet, anderzijds een groep mensen die op zoek is naar nuance en zich niet wil laten leiden door onderbuikgevoelens. (Ferro, 2010).

TOT SLOT

Tussen arme en rijke mensen, tussen allochtonen en autochtonen en tussen lager- en hogeropgeleiden zien Nederlanders vaak grote tegenstellingen. Deze tegenstellingen worden echter vooral opgevat in termen van grote verschillen en niet van zorgwekkende spanningen. Alleen over de tegenstellingen tussen allochtonen en autochtonen maken veel mensen zich zorgen. Dat gebeurt op twee manieren. Ten eerste zijn burgers bezorgd over de tegenstellingen zelf: ze maken zich druk over de spanningen tussen allochtonen en autochtonen of vragen zich af of er wel voldoende wordt gedaan aan de armoede in Nederland. Daarnaast maken burgers zich zorgen over de in hun ogen toenemende nadruk op tegenstellingen in de politiek en de media.

“Mensen worden/zijn tegen elkaar opgezet. Er is erg veel nadruk op onderlinge verschillen en minder op overeenkomsten.”

5 Let wel: we beschrijven hier alleen verbanden en doen geen uitspraken over causaliteit. Er zal vaak sprake zijn van een wisselwerking: mensen kiezen een krant die bij hen past en ze passen hun mening aan aan wat ze lezen. Zie voor evidentie voor het laatste bijvoorbeeld Klein-nijenhuis, J. (1990), *Op zoek naar nieuws - Onderzoek naar journalistieke informatieverwerking en politiek*, Amsterdam.

Tabel 3.2 De vier belangrijkste maatschappelijke tegenstellingen in diverse bevolkingsgroepen, bevolking van 18+, eerste kwartaal 2010 (in procentpunten en procentpunten afwijking)^a

	arme mensen rijke mensen	allochtonen autochtonen	lageropgeleiden hogeropgeleiden	jongeren ouderen ^d
allen	72	67	61	51
vrouw	7	1	5	6
man	- 7	- 1	- 5	-6
18-34 jaar	- 7	3	1	6
35-54	2	- 2	1	2
55+	3	0	- 2	- 7
lager opgeleid	5	1	4	- 2
middelbaar	0	1	0	4
hoger	- 5	- 2	- 4	- 3
inkomen beneden modaal	6	0	4	5
modaal	3	- 1	2	- 5
bovenmodaal	- 10	- 1	- 8	- 4
leest regelmatig De Telegraaf	- 5	9	- 4	- 4
leest regelmatig NRC(Next), Volkskrant en/of Trouw	- 7	- 3	- 3	- 6
kijkt regelmatig de late editie van Hart van Nederland	6	0	1	0
kijkt regelmatig Nova	2	3	1	
vindt het met Nederland meer de goede kant op gaan ^b	- 7	- 13	- 5	- 5
vindt het meer de slechte kant op gaan	3	6	2	3
voorkeur voor het CDA ^c	1	- 1	0	- 7
D66	12	1	12	8
PvdA	8	- 11	4	- 11
PVV	- 8	13	- 3	2
SP	5	9	5	3
VVD	- 23	- 4	- 19	- 7
weet het nog niet	5	1	4	4

a Vetgedrukte getallen geven significante ($p < 0,05$) afwijkingen van de rest van de bevolking aan.

b Antwoorden op de vraag of men vindt dat het over het algemeen de verkeerde of de goede kant op gaat met Nederland.

c Antwoorden op de vraag wat men zou gaan stemmen als er nu Kamerverkiezingen zouden zijn (minimale aantal respondenten 86, partijen met minder aanhang weggelaten).

d Deze tegenstelling wordt besproken in hoofdstuk 4.

Bron: COB 2010/1

4 JONGEREN EN OUDEREN IN DE SAMENLEVING

Samenvatting

De helft van de Nederlanders vindt desgevraagd de tegenstelling tussen jongeren en ouderen in Nederland groot tot zeer groot. Vrouwen en jongeren zien een grotere tegenstelling dan mannen en ouderen. Als zaken die bijdragen aan de tegenstelling ziet men verschillen in opvoeding, normen en waarden, respect en levenservaring. Vergeleken met de hele Europese Unie (EU) is de solidariteit tussen generaties in Nederland bovengemiddeld groot. In de focusgroepen blijken tegenstellingen tussen jong en oud nauwelijks te leven en maakt men zich geen zorgen over verlies van solidariteit tussen de generaties.

Naar aanleiding van de recente discussies over de verhoging van de AOW-leeftijd gaan wij in op de tegenstelling tussen jongeren en ouderen en de solidariteit tussen de generaties. Zien Nederlanders een tegenstelling tussen jongeren en ouderen? Denken verschillende bevolkingsgroepen daar anders over? En hoe is de solidariteit tussen generaties in Nederland vergeleken met andere Europese landen?

TEGENSTELLING TUSSEN JONGEREN EN OUDEREN

In tabel 3.1 zagen we al dat 51% een grote (43%) of zeer grote (8%) tegenstelling ziet tussen jongeren en ouderen. 41% vindt de tegenstelling niet zo groot en 3% ziet helemaal geen tegenstelling. Vrouwen blijken de tegenstelling tussen jongeren en ouderen gemiddeld groter te vinden dan mannen. Ook leeftijd is van invloed: jongeren zien een grotere tegenstelling dan ouderen. Ten slotte zien mensen met een benedenmodaal inkomen grotere tegenstellingen (zie tabel 3.2).

In een open vraag kon een deel van de respondenten hun mening toelichten. Welke argumenten voeren zij aan? Mensen die een grote tot zeer grote tegenstelling zien noemen als belangrijke oorzaak het verschil in normen en waarden, onbegrip, en gebrek aan respect bij jongeren voor ouderen, maar ook gebrek aan respect bij ouderen voor jongeren:

“Ouderen begrijpen jongeren niet, maar jongeren begrijpen de ouderen ook niet. Er worden dingen van elkaar verwacht die gewoon niet kunnen. De meeste ouderen kunnen al boos worden als de kinderen ‘je’ zeggen en geen ‘u’, maar er zijn veel kinderen die dat nooit hebben geleerd.”

“Ouderen en jongeren zouden meer met elkaar moeten kijken wat hen in het leven bezighoudt. Ouderen zouden meer aan jongeren moeten uitleg-

gen waarom de dingen gekozen en ontwikkeld zijn zoals het nu is.”

“Intolerantie, en vooral onbegrip van de ouderen naar de jeugd toe. De ouderen zijn vergeten dat ze zelf ook jong zijn geweest. In plaats van ze te benaderen, met een boog er omheen lopen en van achter de rug om lopen janken en klagen. Intolerantie ten top.”

“Ik heb het idee dat de jeugd geen eerbied meer heeft voor ouderen waardoor ze al snel niets meer aannemen van ouderen.”

“Doordat de jongeren er vaak andere normen en waarden op nahouden denken ze er niet aan om ouderen met respect te behandelen.”

Daarnaast verklaren ze de tegenstelling vanuit verschillen in gebruik van communicatietechnologie:

“De samenleving verandert steeds mede door mogelijkheden als tv, mobiel, internet, computer. Voor veel ouderen is dit een te moeilijke uitdaging.”

“De wereld verandert zo snel door ICT dat de ouderen de jongeren niet kunnen bijhouden.”

In het algemeen wordt een kloof tussen jongeren en ouderen beschreven als een gevolg van verschillen in mentaliteit, levenservaring en opgroeien in een andere maatschappij met een andere cultuur:

“Ze staan op een ander moment in hun leven en maken dus andere dingen mee en kijken anders tegen zaken aan.”

“De jeugd bouwt meer op de toekomst en de ouderen op ervaringen in het verleden.”

“Jongeren leven in een andere realiteit dan waarin ouderen opgroeiden.”

“Het zijn mijns inziens twee verschillende werelden waarin deze groepen leven, die niet veel raakvlakken met elkaar hebben.”

Ook worden verschillen in toegang tot de arbeidsmarkt genoemd:

“Ouderen worden vaak aangenomen voor hoogopgeleide functies. Jongeren krijgen te weinig kans om werkervaring op te doen.”

“Jongeren zijn eerste keus, omdat ze goedkoop zijn voor de werkgever. De ervaring weegt niet vaak meer op tegen de extra kosten voor de werkgever. Hierdoor is de keuze voor een jonger iemand snel gemaakt. Ouder zijn is dus zeer nadelig in deze tijden.”

“Jongeren vinden vaak dat de ouderen plaats moeten maken voor hen en de ouderen vinden dat ze met de ervaring die ze hebben recht hebben op een plek in de samenleving.”

Mensen die de tegenstelling niet zo groot vinden noemen dezelfde thema's, zoals gebrek aan respect, verschil in toegang tot arbeid en verschil in gebruik van communicatietechnologie. Ze zien de twee groepen alleen als meer gelijkwaardig en ze zijn over het algemeen iets positiever over tegenstellingen:

“Er zijn voor beide groepen goede regelingen en er wordt van alles voor ze gedaan.”

“Rechten en plichten worden meer en meer gelijkgetrokken.”

“Jongeren en ouderen kunnen prima aan elkaar uitleggen waarom ze van mening verschillen.”

“Jongeren leren van ouderen en vice versa. Jongeren beseffen over het algemeen, dat zij de ouderen van de toekomst zijn.”

Bij negatieve zaken zien deze respondenten dezelfde problemen aan de kant van jongeren en ouderen en schrijven ze deze niet toe aan een tegenstelling:

“Zowel bij jong als oud vervagen op dit moment normen en waarden.”

Ook noemt een aantal mensen begrip in plaats van onbegrip of gebrek aan respect tussen jongeren en ouderen. Soms zien zij geen enkel probleem.

“Ouderen zijn toch wel begaan met de toekomst van jongeren. Ouderen willen graag dat jongeren een goede scholing en opleiding en werk krijgen.”

“Er is altijd een zogenaamde generatiekloof, maar mensen begrijpen elkaar.”

“Het is geen punt van strijd.”

“Ik ben 75 jaar en heb nooit problemen met jongeren.”

In 2003 beantwoordden mensen uit verschillende Europese landen vragen over spanningen

tussen jongeren en ouderen als onderdeel van de European Quality of Life Survey 2003.¹ Europese landen waar de mensen toen grote spanningen tussen jongeren en ouderen rapporteerden zijn Griekenland (27%), Roemenië (29%) en Turkije (33%). Nederland zat hier met 18% ver onder en scoorde net iets hoger dan het gemiddelde van de toenmalige EU-lidstaten (EU15 is 15%, EU25 is 16%). Europese landen waar weinig mensen grote spanningen tussen jongeren en ouderen rapporteerden waren de noordelijke landen (Denemarken 3%, Finland 9% en Zweden 10%), maar ook Italië, Portugal, Cyprus en Spanje, met respectievelijk 8, 10, 9 en 14% (Alber et al. 2004). Een mogelijke verklaring voor de lage percentages in de noordelijke landen zijn goede pensioenvoorzieningen en goede zorgvoorzieningen voor ouderen (Alber et al. 2004). In zuidelijke landen zijn er mogelijk minder spanningen tussen generaties door solidariteit binnen familieverbanden.

SOLIDARITEIT TUSSEN GENERATIES IN NEDERLAND EN EUROPA

Jongeren en ouderen kunnen op verschillende manieren solidair met elkaar zijn. Zo moeten door het verhogen van de AOW-leeftijd jongere generaties² tot twee jaar langer doorwerken, terwijl voor ouderen de pensioengerechtigde leeftijd hetzelfde blijft als voorheen. Zo ondersteunen jongere generaties een systeem waarvan vooral ouderen profijt lijken te hebben. Een manier waarop ouderen solidair zijn met jongeren is bijvoorbeeld vrijwilligerswerk doen of hun kinderen en kleinkinderen praktische of financiële steun geven. Hoe denken mensen in Nederland en in andere Europese landen over solidariteit tussen generaties?

Uit een recent rapport van de Europese Commissie over intergenerationele solidariteit³ blijkt dat Nederlanders relatief positief zijn over de tegenstelling tussen jongeren en ouderen. In de EU vindt een meerderheid (69%) dat jongeren en ouderen het niet eens zijn over wat het beste is voor de samenleving. Neder-

1 J. Alber et al. (2004), Quality of Life in Europe. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

2 Mensen die na 1 januari 2010 55 jaar worden.

3 Europese Commissie (2009) Intergenerational solidarity. Flash Eurobarometer 269. Brussel: Europese Commissie. De dataverzameling vond plaats in maart 2009.

landers zijn over deze tegenstelling tussen jongeren en ouderen binnen Europa het meest positief, met maar 50% van de bevolking die deze mening deelt. Nederlanders vinden ook minder dan gemiddeld (4% versus 14%) dat ouderen een last vormen voor de maatschappij; 95% van de Nederlanders is het niet eens met deze stelling. Ook vinden Nederlanders minder dan gemiddeld (36% versus 43%) dat politieke besluitvorming minder rekening houdt met de behoeften van jongeren doordat er meer oudere kiezers zijn. Een meerderheid (62%) is het oneens met deze stelling. Ondanks een relatief positieve kijk op de tegenstelling tussen jongeren en ouderen in Europees perspectief, denkt de helft van de Nederlanders dat werkende mensen steeds minder bereid zullen zijn belasting en sociale bijdragen te betalen om ouderen te ondersteunen, wat overeenkomt met het Europese gemiddelde. Aan de andere kant is ook een grote minderheid van de Nederlanders (46%) en de Europeanen (42%) het niet eens met deze stelling.

HET VERSCHIL TUSSEN JONGEREN EN OUDEREN VERDER BESPROKEN

Het thema is ook besproken in vier focusgroepen, waarvan twee groepen met lageropgeleiden en twee groepen met hogeropgeleiden. Gevraagd is naar een mogelijke tegenstelling tussen twee sociale groeperingen, jongeren en ouderen. Opvallend is dat de deelnemers nogal verschillen in hun ideeën over wat jong en wat oud is. In één groep definiëren de deelnemers jongeren als onder de 20 en ouderen als boven de 80, waardoor zij zelf allemaal niet tot een van beide groepen behoren. In een andere groep zien ze de leeftijdsgrenzen iets ruimer, met jongeren onder de 25 en ouderen vanaf 70. Verder worden jongeren door de deelnemers benoemd als onder de 25 of 30 en ouderen als boven de 45, 50, 60, 65, 75 of 85. Ze gaan ervan uit dat jongeren nog naar school gaan en niet werken en ouderen niet meer werken en afhankelijk zijn van premies en de AOW. Hierdoor beperken veel deelnemers de groep jongeren en ouderen en zien ze de grootse groep mensen als een middengroep, terwijl we in dit COB-onderzoek jongeren beschouwen als mensen tot en met 34 jaar en ouderen vanaf 55 jaar.

Sommige mensen definiëren jongeren en ouderen niet in termen van leeftijd, maar geven hun eerste associaties weer. In een groep lageropgeleiden worden bij jongeren termen als 'schorem' en 'onbeleefd' genoemd. Een 31-jarige deelnemster wil daarom ook niet tot de groep jongeren gerekend worden:

A: "Jongeren is tot 35 jaar."

B: "Nou, ik ben 31 jaar en ik ben heel beschaafd."

A: "Jij bent dus ook een jongere."

C: "Nee, dat is een volwassen vrouw."

B: "Ik heb ook twee kinderen."

Jongeren en ouderen komen met verschillende problemen in aanraking. Volgens de deelnemers zijn sommige jongeren onbeschouft, onzeker over de toekomst en wordt er veel van hen verwacht. Ze moeten kunnen omgaan met snelle veranderingen en keuzestress. Ze zouden een stabiele factor of een gezin als rustpunt missen en gemakkelijk schulden maken. Ook ontwikkelingen op de arbeidsmarkt en werkloosheid zijn moeilijkheden waar jongeren mee te maken krijgen:

"Wat mij bezighoudt, mijn man is gepensioneerd, je hebt pensioen en AOW. Maar we hebben twee zonen en dan denk ik: houden die twee kinderen hun baan? Een is 39 en een is 42. Stel dat ze zonder werk komen te zitten? Ze hebben ook hun leeftijd niet mee."

Anderzijds vinden deelnemers in een groep lageropgeleiden dat jongeren van tegenwoordig nog maar weinig verantwoordelijkheden hebben en het relatief gemakkelijk hebben.

Ook ouderen moeten omgaan met snelle veranderingen. Steeds meer ouderen vereenzamen en ze worden vaak in bejaardentehuizen opgevangen. Familierelaties lijken minder belangrijk te worden en kinderen nemen nog maar weinig de zorg voor hun ouders op zich. Er wordt gesteld dat ouderen vroeger en ook nu nog binnen andere culturen meer konden rekenen op de steun van jongere familieleden:

"Wat dat aangaat kunnen we jaloers zijn op de moslims."

Door de opkomst van internet zou persoonlijk contact kunnen afnemen (aldus de kersttoespraak van 2009 van koningin Beatrix):

"Als ik Bea hoor praten dat mensen alleen nog maar via internet kunnen communiceren, dan ben ik er bang voor dat dit toeneemt..."

Ook gezondheidsproblemen, na ontslag moeilijk een nieuwe baan kunnen vinden, financiële zorgen en problemen in de zorg worden genoemd als zaken waar ouderen mee te maken kunnen krijgen.

“Op het gebied van gezondheid en welzijn wordt steeds meer bekibbeld. Hoe moet je het financieel rondbreien?”

Over tegenstellingen tussen jongeren en ouderen bestaat bij de deelnemers geen eenduidig beeld. Sommigen vinden de tegenstelling niet zo groot, anderen juist wel. Er wordt geopperd dat de huidige jongerencultuur, die heel anders is dan ouderen gewend zijn, verschillende normen en waarden en een andere opvoeding bijdragen aan de tegenstelling. Ook komt veelvuldig het onderwerp respect aan de orde. Jongeren zouden geen respect meer hebben en andere normen en waarden hanteren dan ouderen, met een tegenstelling als gevolg.

“Ik wou dat ze waren zoals vroeger.”

Daarnaast komt verschil in levenservaring naar voren als oorzaak van de tegenstelling:

“Dat verschil blijf je te allen tijde houden, dat gaat nooit weg, dat is onmogelijk.”

Aan de andere kant is ook opgemerkt dat ouderen nog veel dezelfde interesses hebben en dat verschillen tussen jongeren en ouderen zijn afgenomen doordat de samenleving nu minder hiërarchisch is dan vroeger.

Bij de vraag of de tegenstelling tot spanningen leidt, komen verschillende thema's naar voren. Gebrek aan respect zou kunnen bijdragen aan spanningen tussen jongeren en ouderen. Hierbij wordt regelmatig gezegd dat jongeren te weinig respect tonen voor ouderen, terwijl ouderen dat respect wel zouden verdienen:

“Zij hebben Nederland opgebouwd, het gaat erom dat ze het verdienen.”

Een voorbeeld van gebrek aan respect is dat jongeren ouderen niet altijd met 'u' aanspreken:

A: *“Als ik jongeren tegen iemand van 80 'jij' hoor zeggen, dan gaan mijn nekharen overeind staan.”*

B: *“Heeft dat met respect te maken?”*

A: *“Ja, vind ik wel.”*

B: *“Maar sommige leerlingen kennen het woord niet. Ik moet kinderen erop wijzen dat ze 'u' moeten zeggen, maar ze blijven 'je' zeggen, simpelweg omdat ze het niet kennen.”*

C: *“Maar hoe ze omgaan met een conciërge of met leerkrachten, dan krijg ik echt de kriebels. Waanzinnig.”*

Ouderen zouden juist ook te vaak respect eisen, bijvoorbeeld in het openbaar vervoer als er geen zitplekken meer vrij zijn. Hoewel men in het algemeen vindt dat medereizigers voor ouderen moeten opstaan, ergeren veel mensen zich aan de eisende houding van ouderen. Ook zouden ouderen een aardig gebaar van een jongere te veel als vanzelfsprekend zien:

“Ouderen zijn vaak ook geïrriteerd. Of zeggen geen dankjewel als je voor ze opstaat.”

Een deelnemer stelt dat ouderen vaak niet geholpen willen worden en men is het erover eens dat sommige ouderen wel erg snel klaar staan met negatieve opmerkingen over jongeren.

Maar niet iedereen heeft negatieve opvattingen over jongeren. Een oudere deelnemer geeft aan dat ze positieve ervaringen heeft met het aanspreken van jongeren op hun gedrag op straat:

“Ik denk wel, en ik denk niet dat het altijd werkt hoor, want dan zou ik echt te onnozel zijn, maar als je een beetje luchthartig bent en een beetje vriendelijk, kan je veel ogenschijnlijk dreigende situaties ombuigen.”

Dit blijkt wel sterk afhankelijk te zijn van persoonlijke ervaringen. Sommige andere deelnemers delen deze opvatting juist helemaal niet.

Een ander thema dat tot spanningen kan leiden is de AOW. De hervormingen in het AOW-stelsel kunnen ten koste van jongeren gaan. Een enkeling geeft aan deze spanningen terug te zien in ingezonden brieven in de krant. Veel anderen zien geen spanningen tussen jongeren en ouderen als het gaat om AOW:

A: *“Ik denk eerlijk gezegd dat jongeren helemaal niet zo met pensioenen bezig zijn.”*

B: *“Die geven al hun geld uit zonder na te denken over de toekomst.”*

1: *“Jongeren hebben niet het besef dat als je oud bent dat je dan een uitkering krijgt.”*

2: *“Die kids van 14 kunnen dat niet goed beoordelen, die zijn er echt nog niet mee bezig.”*

Ook een jongere deelnemer is het daar mee eens:

“Ik lig daar niet echt wakker van, kan zo weer teruggedraaid worden.”

Toch klinken er ook andere geluiden:

“Onze AOW wordt nu gebruikt, dat houdt in dat als wij zover zijn, er voor ons niets meer is. Dan hebben we voor niets gewerkt.”

Sommige deelnemers zien de wijzigingen in de AOW als onvermijdelijk, maar anderen zijn het volstrekt oneens met een verhoging van de AOW-leeftijd:

“Mag ik voor ik dood ga nog even vrij zijn?”

“Soms werk ik zes dagen achter elkaar, dat red ik niet tot mijn 67ste.”

Niet iedereen is negatief over langer doorwerken:

“Misschien vind je het nog wel leuk om dan te werken.”

Dat jongeren langer door moeten werken, zien sommigen niet als probleem. Zij menen dat jongeren ook later zijn begonnen met werken en al met al dus niet meer werkjaren hoeven te maken. Ook denken de deelnemers dat jongeren het de ouderen niet kwalijk nemen dat zij zelf wel langer moeten doorwerken. Een deelnemer vindt dat jongeren ook niet mogen klagen dat ouderen eerder kunnen stoppen met werken, omdat jongeren van nu meer tijd hebben gehad om te studeren. Ook valt de opmerking dat jongeren gewoon verplicht moeten worden mee te betalen aan voorzieningen. Wel wordt opgemerkt dat als de AOW in de toekomst niet meer haalbaar is, dit nadelige gevolgen zal hebben voor toekomstige generaties: de AOW kan dalen, de premies kunnen stijgen en de pensioenleeftijd kan verder opgeschroefd worden.

Door de financiële crisis zijn er grote investeringen gedaan en zal er in de toekomst flink moeten worden bezuinigd. Hoe kijken de deelnemers aan tegen de impact van de huidige staatsschuld op toekomstige generaties? Men maakt zich hier over het algemeen geen grote zorgen over:

“Je kunt de toekomst niet voorspellen, dus laten we ons daar vooral niet zoveel zorgen over maken en gewoon lekker genieten en een beetje opzij zetten voor als het een keer wat slechter gaat.”

Wel verwachten de deelnemers dat de komende generaties zuiniger moeten leven. Eén deelnemer maakt zich grote zorgen over de financiële gevolgen van de crisis voor toekomstige generaties:

“Die stakkers die komen ter wereld en die staan zo rood als een gek.”

In de focusgroepen vindt men het erg belangrijk om voldoende te investeren in onderwijs en opvoeding. Daarmee zijn toekomstige generaties beter uitgerust voor de toekomst en zullen hun normen en waarden goed ontwikkeld worden. Bezuinigingen in het onderwijs geven daarom reden tot zorg:

“We moeten meer investeren in het onderwijs. Dat is het enige middel dat we hebben.”

Zijn de verschillende generaties al met al solidair met elkaar? De deelnemers denken dat er nog wel solidariteit is tussen jongeren en ouderen, vooral door binding tussen ouders en kinderen. Wel constateren zij dat er binnen de maatschappij in het algemeen steeds minder solidariteit is door de individualisering.

TOT SLOT

In de focusgroepen lijken de thema's tegenstelling tussen jongeren en ouderen en solidariteit tussen generaties niet echt te leven. In sommige groepen komt de discussie hierover zelfs moeilijk op gang. Dat komt doordat veel mensen jongeren opvatten als middelbare scholieren of ten hoogste studenten en jonge twintigers, terwijl ze ouderen vaak zien als mensen die bejaard zijn en moeilijker meekomen in de maatschappij. Hierdoor wordt de discussie niet op de deelnemers zelf betrokken en zien ze vooral tegenstellingen op het niveau van omgaan met elkaar en normen en waarden. Jongeren worden omschreven als niet goed opgevoed en met gebrek aan respect, en ouderen worden getypeerd als hulpbehoevend. Het opschroeven van de AOW-leeftijd is zeker niet iets wat snel opkomt bij de deelnemers als ze denken aan een tegenstelling tussen jongeren en ouderen. Als de discussie gestuurd wordt in de richting van toekomstige generaties die de lasten moeten dragen van de huidige oudere generaties, komen er opmerkingen over de regeling zelf, zoals de nadelen van langer doorwerken en de mogelijke vrijstelling voor zware beroepen. De last die de vergrijzing meebrengt voor toekomstige generaties blijft voor veel deelnemers te abstract en te ver in de toekomst.

VERANTWOORDING

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

- Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die 'negatief' opvallen.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten en een jaarlijkse verdiepende studie. In oktober 2009 is de eerste verdiepende studie verschenen en een achtergrondstudie met een toelichting bij de opzet van het COB, beide beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Dekker P., T. van der Meer, P. Schyns en E. Steenvoorden. *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: SCP, 2009.
- Dekker P. (red.). *Metten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2009.

Onderzoek in het eerste kwartaal van 2010

Er is een kwartaalenquête gehouden en er is focusgroeponderzoek gedaan. Het enquêteonderzoek is uitgevoerd door MarketResponse Nederland op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand 'De Onderzoek Groep'. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding. Ook voor deelname aan de COB-enquête is niet betaald. Uit het panel zijn 1518 respondenten van 18 jaar en ouder telefonisch

geselecteerd, van wie er 1081 tussen 5 januari en 3 februari de vragenlijst volledig hebben ingevuld (830 via internet en 251 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was ongeveer 22 minuten. Tenzij anders vermeld zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,61 tot 1,82 en de wegefficiëntie is 94%, resulterend in een effectieve steekproef van 1014. De respondenten beoordeelden de enquête op een schaal van 1-10 met gemiddeld een 7,3; 4% gaf een onvoldoende.

Het focusgroeponderzoek is uitgevoerd door Ferro en Veldkamp. Ferro voerde in Amsterdam op 19 januari gesprekken met een groep lageropgeleiden en een groep hogeropgeleiden. Veldkamp deed hetzelfde in Arnhem op 21 januari. De gesprekken duurden ongeveer twee uur en bestonden uit een algemene ronde over de Nederlandse samenleving, het invullen en bespreken van enkele vragen uit de kwartaalenquête en een discussie over maatschappelijke tegenstellingen en generaties. Wat in het voorliggende rapport is vermeld over de focusgroepen is ontleend aan de onderstaande rapportages van de onderzoeksbureaus en eigen waarneming van de SCP-onderzoekers.

Rapporten, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

Imre van Rooijen en Petra van Laar, *Onderzoeks technische verantwoording Burgerperspectieven 2010, 1e kwartaal*. Leusden: MarketResponse, februari 2010 (projectnummer 16016).

Gerben Bruins en Wieke van der Borg, *COB focusgroepen eerste kwartaal 2010: Amsterdam*. Amsterdam: Ferro, februari 2010 (projectnummer 3620).

Yolanda Schothorst, Judith ter Berg en Simone Roos, *COB focusgroepen eerste kwartaal 2010: Arnhem*.

Amsterdam: Veldkamp, februari 2010 (projectnummer 4983).